



# Onderzoeksnota

Nederlands-Vlaamse samenwerking op het  
terrein van de internationalisering van het ho-  
ger onderwijs

**In opdracht van:**

ANV

**Project:**

2017.083

**Publicatienummer:**

2017.083-1821

**Datum:**

Utrecht, 28 mei 2019

**Auteurs:**

Jessica Steur

Ella Desmedt

Tessa Groot Beumer

Bram Boriau





# Inhoudsopgave

## Inhoud

|                   |                                                                                                                         |           |
|-------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>1</b>          | <b>Inleiding</b>                                                                                                        | <b>4</b>  |
| <b>2</b>          | <b>Onderzoeksresultaten</b>                                                                                             | <b>6</b>  |
| 2.1               | Internationalisering van het Europees hoger onderwijs sinds Bologna: Nederland is koploper, Vlaanderen volgt            | 6         |
| 2.2               | Gezamenlijke initiatieven op het vlak van internationalisering bestaan op institutioneel, beleids- en instellingsniveau | 11        |
| 2.3               | Sterkere samenwerking rond internationalisering van het hoger onderwijs lijkt evident, maar ligt niet voor de hand      | 13        |
| 2.4               | Bedrijven structureel betrekken bij internationalisering is wenselijk, maar blijkt moeilijk                             | 14        |
| 2.5               | Vooraf 'the Nordic co-operation' inspireert, maar staat ver van de huidige realiteit in de Lage landen                  | 15        |
| <b>3</b>          | <b>Aanbevelingen en overwegingen</b>                                                                                    | <b>16</b> |
| <b>Bijlage 1.</b> | <b>Onderzoeksmethoden</b>                                                                                               | <b>17</b> |
| <b>Bijlage 2.</b> | <b>Internationaliseringsinitiatieven Nederland</b>                                                                      | <b>19</b> |
| <b>Bijlage 3.</b> | <b>VARIO-advies 'Internationaal toptalent aantrekken en verankeren'</b>                                                 | <b>21</b> |
| <b>Bijlage 4.</b> | <b>Internationalisering in cijfers</b>                                                                                  | <b>23</b> |
| <b>Bijlage 5.</b> | <b>Samenwerking Vlaanderen en Nederland – initiatieven</b>                                                              | <b>27</b> |
| <b>Bijlage 6.</b> | <b>Knelpunten rondom internationalisering</b>                                                                           | <b>32</b> |
| <b>Bijlage 7.</b> | <b>Buitenlandse initiatieven</b>                                                                                        | <b>37</b> |

# 1 Inleiding

Het Algemeen-Nederlands Verbond (ANV) wil sinds 1895 de samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen op elk gebied bevorderen. Voor de periode 2017-2019 stelt het ANV het thema “Nederlands-Vlaamse samenwerking op het terrein van de internationalisering van het hoger onderwijs” voor. Het ANV is ervan overtuigd dat Nederlands-Vlaamse samenwerking van groot belang is en wenst gedocumenteerde beleidssuggesties te kunnen doen met betrekking tot initiatieven die gezamenlijk kunnen worden genomen door de bevoegde instanties in Nederland en Vlaanderen met betrekking tot de internationalisering van het hoger onderwijs, met het oog op een grotere aantrekkelijkheid van het hoger onderwijs voor buitenlandse studenten en onderzoekers in Vlaanderen en Nederland.

Het uitgangspunt hierbij is het ‘Damesakkoord’ dat pleit voor een versterking van de Vlaams-Nederlandse samenwerking op het gebied van hoger onderwijs. In de jaren ‘80 en ‘90 bleek de studentenmobiliteit tussen Vlaanderen en Nederland toe te nemen. Daarom is in 1991 het ‘Herenakkoord’ tussen de ministers Ritzen en Coens gesloten betreffende de toegankelijkheid van leerlingen en studenten tot de wederzijdse onderwijssystemen. In het kader van de onderwijshervormingen in Nederland vernieuwden en bezegelden de Vlaamse minister van Onderwijs, Hilde Crevits, en haar Nederlandse collega, Jet Bussemaker, op 30 mei 2016 in het ‘Damesakkoord’ daarom de onderlinge samenwerking. Onderwerpen in het akkoord zijn een maximale kennisdeling, samenwerking op het vlak van de curricula-ontwikkeling, samenwerking rond het onderwijs in het buitenland, garanderen van de toegang voor Vlamingen tot de Open Universiteit, en uitwisseling van goede praktijken op alle niveaus van het onderwijsbeleid en de onderwijspraktijk. Wij citeren hieruit:

***“Vlaanderen en Nederland zien processen van internationalisering, grensoverschrijdende samenwerking en inkomende en uitgaande mobiliteit in de eerste plaats als kansen voor zowel het Vlaamse als het Nederlandse onderwijs. Zij menen dat die kansen zoveel mogelijk samen genomen moeten worden, op het politieke en op het ambtelijke niveau, maar in het bijzonder ook op het niveau van de onderwijsinstellingen zelf en van leerlingen, studenten en docenten individueel.”***

Onder internationalisering verstaan wij de versterking van internationale dimensies in het onderwijs ten behoeve van het internationaal competent worden van leerlingen en studenten.<sup>1</sup> Het betreft zowel mobiliteit van studenten/docenten, als ook internationalisering van het curriculum en de impact van internationalisering op leerresultaten. De scope van de internationale activiteiten wordt uitgebreid met meer internationale relaties en (ontwikkelings)samenwerking.

De politieke keuze lijkt dus gemaakt, maar de vraag rest of de boodschap wel is aangekomen bij de directbetrokkenen, hoe deze wordt gerealiseerd en hoe we eventuele knelpunten kunnen oplossen.

---

<sup>1</sup> Onderwijsraad. Advies Internationaliseren met ambitie (31 mei 2016)

Het ANV heeft Dialogic en Idea Consult gevraagd het volgende te onderzoeken:

1. Welke initiatieven bestaan er reeds op het vlak van Nederlands-Vlaamse samenwerking op het terrein van de internationalisering van het hoger onderwijs?
2. Hoe situeren Nederland en Vlaanderen zich op dit vlak tegenover vergelijkbare buitenlandse onderwijsspelers? Welke factoren verklaren de relatieve voorsprong c.q. achterstand van Nederland en Vlaanderen?
3. Is Nederlands-Vlaamse samenwerking op dit terrein wenselijk? Biedt die een meerwaarde ten aanzien van een nationale, of Europese aanpak?
4. Kan de NVAO (Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie) op dit terrein een rol spelen, en is dat al dan niet wenselijk? Zijn er andere spelers die een coördinerende rol op zich kunnen nemen?
5. Is het aanbevelenswaardig en mogelijk het bedrijfsleven te betrekken in een gecoördineerd internationaliseringsbeleid? Is het zinvol meer in te zetten op de combinatie van voortgezette studies in de Lage Landen met stages bij bedrijven?
6. Kunnen er al dan niet lessen worden getrokken uit buitenlandse voorbeelden?
7. Welke factoren kunnen deze vorm van samenwerking bemoeilijken?

In deze onderzoeksnota zullen wij antwoord geven op deze vragen. Wij hebben gebruik gemaakt van de volgende methoden (zie ook Bijlage 1): deskstudie, interviews en een survey. Het stuk sluiten we af met een aantal aanbevelingen en overwegingen voor debat.

De volgende bijlagen zijn opgenomen:

- |            |                                                     |
|------------|-----------------------------------------------------|
| Bijlage 1. | Onderzoeksmethoden                                  |
| Bijlage 2. | Internationaliseringsinitiatieven Nederland         |
| Bijlage 3. | Internationaliseringsinitiatieven Vlaanderen        |
| Bijlage 4. | Internationalisering in cijfers                     |
| Bijlage 5. | Samenwerking Vlaanderen en Nederland – initiatieven |
| Bijlage 6. | Knelpunten rondom internationalisering              |
| Bijlage 7. | Buitenlandse initiatieven                           |

## 2 Onderzoeksresultaten

### 2.1 Internationalisering van het Europees hoger onderwijs sinds Bologna: Nederland is koploper, Vlaanderen volgt

Sinds de akkoorden van Sorbonne (1998) en Bologna (1999) werken de Europese landen aan de totstandkoming van de Europese Hoger Onderwijsruimte. De verklaring van Bologna (1999) leidde tot structurele hervormingen van het hoger onderwijs. In deze verklaring hebben Europese onderwijsministers afgesproken samen te werken aan een Europese hogeronderwijsruimte. Op dit moment hebben 48 Europese landen zich gecommitteerd aan de Bologna doelstelling: het creëren van een attractief en internationaal competitief hoger onderwijs. Door het hoger onderwijs te harmoniseren kunnen studenten gemakkelijker in een ander Europees land studeren. Bijvoorbeeld door de invoering van het bachelor/master-systeem, zodat Europese landen vergelijkbare studieprogramma's hebben.

Sinds deze Bolognaverklaring is de toenemende internationaliseringsgraad van het hoger onderwijs voor elk land belangrijk om zowel economisch als intellectueel een belangrijke rol te kunnen blijven spelen. In Vlaanderen werd deze prioriteit in het verdrag van Leuven in concrete doelstellingen gegoten: tegen 2020 zou ten minste 20% van de studenten een studieperiode in het buitenland moeten doorbrengen. In Nederland is onlangs (feb 2017 door de Tweede Kamer; juni 2017 door de Eerste Kamer) het wetsvoorstel "Bevordering internationalisering hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek" aangenomen. Deze wet moet internationalisering van onder meer het hoger onderwijs bevorderen.

#### *Nederland verwelkomt actief internationaal talent, vooral ingegeven door economische argumenten*

Het internationaliseringsbeleid in Nederland raakte in een stroomversnelling na een wake-up call van de OECD, die in 1985 waarschuwde dat het Nederlandse hoger onderwijs "provinciaals" dreigde te worden. Sindsdien heeft de Nederlandse overheid middels diverse notities geprobeerd internationalisering in het onderwijs te bevorderen. Pas het laatste decennium beginnen deze gezamenlijke inspanningen daadwerkelijk vruchten af te werpen onder andere vanwege de voltooiing van het Bologna proces.

Inmiddels is internationalisering in Nederland vergevorderd. Uit een onderzoek van de British Council blijkt dat Nederland, samen met Duitsland, Maleisië en Hong Kong het meest ondersteunende 'international higher education'-beleid heeft.<sup>2</sup> Nuffic speelde als organisatie met een lange geschiedenis een centrale rol bij het ontwikkelen van internationalisering in Nederland.<sup>3</sup>

---

<sup>2</sup> Ilieva, J., Killingley, P., Tsiligiris, V. & Peak, M. (2017) The shape of global higher education: International mobility of students, research and education provision. Londen: British Council.

<sup>3</sup> Nuffic werd op 11 januari 1952 opgericht door de president-curatoren van alle toenmalige Nederlandse universiteiten. Doel was vooral om Engelstalig onderwijs te organiseren voor studenten uit recent onafhankelijk geworden ontwikkelingslanden. Inmiddels is Nuffic de Nederlandse organisatie voor internationalisering in onderwijs van primair en voortgezet onderwijs tot beroepsgericht en hoger onderwijs en onderzoek.

Het belang van internationalisering voor de Nederlandse maatschappij kan als volgt worden samengevat:

- De cijfers suggereren dat buitenlandse studenten gemiddeld beter presteren dan de gemiddelde Nederlandse student.<sup>4</sup> Het is goed denkbaar dat de kwaliteit van de buitenlandse studenten in Nederland positieve spillovers met zich meebrengt. Zo dragen internationale studenten bij aan een ambitieus studieklimaat. Zij halen vergeleken met Nederlandse studenten hun diploma vaker binnen de daarvoor vastgestelde tijd. Meer dan de helft van de internationale studenten behaalt zijn wobachelordiploma binnen 3 jaar, terwijl dit voor ongeveer een derde van de Nederlandse studenten geldt.<sup>5</sup>
- De instellingen verdienen goed aan internationale studenten. Het collegegeld wordt een steeds grotere inkomstenpost voor universiteiten en met name collegegelden van studenten van buiten de Europese Unie van de niet-EER tikken aan. Zij betalen namelijk gemiddeld ruim €8000 instellingscollegegeld per jaar voor een bachelor en zo rond de €15.000 voor een master.<sup>6</sup>
- Bovendien is de instroom van internationale studenten groter dan de uitstroom van Nederlandse studenten, wat een positief effect heeft op de Nederlandse overheidsfinanciën. De netto instroom leidt weliswaar tot extra kosten tijdens de studietijd, maar deze worden gecompenseerd door latere belastinginkomsten van afgestudeerde hoogopgeleiden die in Nederland blijven werken. Het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) heeft in opdracht van EP-Nuffic berekend dat 38% van de internationale studenten vijf jaar na afstuderen nog in Nederland verblijft. Van ditzelfde cohort heeft 27% na vijf jaar een baan. EP-Nuffic schat met behulp van de laatste cijfers van het CBS (2016) dat tenminste 25% van de afgestudeerde internationale studenten een leven lang in Nederland zal blijven. Uitgaande van deze getallen kunnen we berekenen dat deze groep de staatskas jaarlijks zo'n € 1,57 miljard oplevert.<sup>7</sup> Anderzijds zijn er ook discussies gaande over de aantallen: internationale studenten zijn wellicht goed voor de kwaliteit van het hoger onderwijs en ze dragen bij aan de economie, maar zijn het er niet een beetje veel? In Denemarken is zelfs recent besloten minder buitenlandse studenten te gaan toelaten op universiteiten.<sup>8</sup>
- Daarnaast heeft internationalisering een positieve bijdrage geleverd in de compensatie van nationale tekorten, met name in de bèta-techniek. Dit heeft een positieve doorwerking in het wetenschappelijk onderzoek als ook een meerwaarde voor kennisinstellingen en in het bedrijfsleven. Gemiddeld komt bijna 50% van de promovendi van Nederlandse universiteiten uit het buitenland. In technische universiteiten is dit zelfs ruim 70%.

---

<sup>4</sup> Centraal Planbureau (CPB). (2012) De economische effecten van internationalisering in het hoger onderwijs. Den Haag: Centraal Planbureau.

<sup>5</sup> Website VSNU <http://www.vsnu.nl/internationalisering-hoger-onderwijs.html>

<sup>6</sup> ScienceGuide. 29 augustus 2018. Universiteiten verdienen veel aan internationale studenten. <https://www.scienceguide.nl/2018/08/universiteiten-verdieneen-veel-aan-internationale-studenten/>

<sup>7</sup> [http://www.vsnu.nl/files/documenten/Factsheets/Factsheet\\_internationale\\_studentsen.pdf](http://www.vsnu.nl/files/documenten/Factsheets/Factsheet_internationale_studentsen.pdf)

<sup>8</sup> Punt. 28 augustus 2018. Hoe gaat Denemarken internationale studenten weren? <https://punt.avans.nl/2018/08/hoe-gaat-denemarken-internationale-studenten-weren/>

- Het aantrekken en binden van internationaal talent heeft ook een groot maatschappelijk belang. Van 2024 tot 2030 neemt de grijze druk (de verhouding tussen gepensioneerden en bevolking op werkende leeftijd) toe van ongeveer een-op-vier naar een-op-drie. Hoogopgeleide kenniswerkers kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het opvullen van de grote vervangingsvraag die door de vergrijzing op de Nederlandse arbeidsmarkt gaat ontstaan.

Ook de Nederlandse hogescholen en universiteiten hebben – in lijn met overheidsbeleid – de afgelopen jaren veel geïnvesteerd in internationalisering van onderwijs en onderzoek. De hogescholen en universiteiten hebben in de afgelopen jaren van internationalisering een speerpunt gemaakt. Het aanbod aan Engelstalige opleidingen (met name in wo-masters) is toegenomen en er is meer instroom van studenten uit het buitenland (6,2% internationale studenten aan hbo-instellingen en 16,3% aan wo-instellingen in 2016-2017<sup>9</sup>). Bijna alle instituten hebben een internationaliseringsbeleid, waarin grote nadruk wordt gelegd op internationale en interculturele competenties.<sup>10</sup> In mei 2018 lanceerden de VSNU en de Vereniging Hogescholen nog een gezamenlijke 'Internationaliseringsagenda Hoger Onderwijs'. Tegelijkertijd merken de hoger onderwijsinstellingen op dat internationalisering uitdagingen met zich meebrengt op onder andere het gebied van taalbeleid, huisvesting, toegankelijkheid en inclusiviteit.

Ook de Onderwijsraad brengt advies uit rondom de internationaliseringsaanpak.<sup>11</sup> Volgens de Onderwijsraad is internationalisering een positief te waarderen koers, omdat het o.a. bijdraagt aan het internationaal competent worden van studenten. Wel zijn er waarborgen voor onderwijskwaliteit, toegankelijkheid en doelmatigheid nodig.

Op 4 juni 2018 reageerde de minister op bovenstaande input met een visiebrief<sup>12</sup>, waarin zij benadrukt dat internationalisering meerwaarde heeft, mits de kwaliteit van het onderwijs, onderzoek en de kennisbenutting is gegarandeerd. Hierbij moet de toegankelijkheid voor Nederlandse studenten worden gewaarborgd, het onderwijsaanbod doelmatig zijn en rekening worden gehouden met de omgevingsfactoren.

### *In Vlaanderen is internationalisering in functie van de kenniseconomie nieuw op de beleidsagenda*

In de ranglijst van Times Higher Education van de 200 meest internationale universiteiten (2016)<sup>13</sup>, staat van de Vlaamse universiteiten enkel de KU Leuven in de top 200 (189ste plaats). Het aanbod aan Engelstalige opleidingen is beperkt. In Vlaanderen werden in 2015 1,85% van de initiële bacheloropleidingen en 21,59% van de initiële masteropleidingen georganiseerd in een andere taal (meestal het Engels en in enkele gevallen het Frans).

In tegenstelling tot in Nederland, is er in Vlaanderen geen gezamenlijke internationaliseringsstrategie voor het hoger onderwijs. De Vlaamse Onderwijsraad (VLOR) kaartte het gebrek aan een brede visie op internationalisering en de afnemende politieke belangstelling aan in haar 'Advies over een internationaliseringsstrategie voor het Vlaamse hoger onderwijs'

---

<sup>9</sup> VSNU en Vereniging Hogescholen (2018). Internationaliseringsagenda hoger onderwijs.

<sup>10</sup> Nuffic (2014). Studenten internationaliseren in eigen land.

<sup>11</sup> Onderwijsraad. Internationalisering in het hoger onderwijs (29 mei 2018).

<sup>12</sup> <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22452-59.html>

<sup>13</sup> <https://www.timeshighereducation.com/features/200-most-international-universities-world-2016>

van 14 maart 2017<sup>14</sup> en stelde voor dat de overheid deze samen met de Vlaamse instellingen hoger onderwijs zou opstellen.

Volgens de VLOR moeten de Vlaamse hogeronderwijsinstellingen verder blijven internationaliseren als ze een voortrekkersrol willen blijven spelen in het ontwikkelen van kennis en als ze hun studenten willen voorbereiden op hun professioneel en persoonlijk functioneren in een steeds meer globale en diverse samenleving. De raad motiveert het belang van internationalisering in het hoger onderwijs vanuit de vaststelling dat de maatschappij van vandaag zowel vanuit economisch, politiek als sociaal-cultureel standpunt per definitie internationaal is. Het Vlaamse hoger onderwijs moet zijn drie opdrachten (onderwijs, onderzoek en maatschappelijke dienstverlening) sterker situeren in dit globale, Europese en mondiale verband om toekomstbestendiger te zijn.

De minister van onderwijs heeft het advies van de VLOR ter harte genomen: in de beleidsbrief 2018-2019 zegt ze dat ze startte met het uitwerken van een nieuwe internationaliseringsstrategie voor het hoger onderwijs samen met de onderwijspartners. Voorts besteedde ze extra aandacht aan mobiliteit bij ondervertegenwoordigde groepen bij de implementatie van het Actieplan Studentenmobiliteit 'Brains on the Move' en zette ze enkele nieuwe initiatieven op, zoals het programma 'The world@school' waar studenten hoger onderwijs ingezet worden in het leerplichtonderwijs. Voor het eerst zijn er ook gevalideerde data ter beschikking over uitgaande mobiliteit van Vlaamse studenten.

Opmerkelijk is dat het economische argument van aantrekken en binden van internationaal toptalent om de krapte op de arbeidsmarkt in hoogtechnologische beroepen te helpen oplossen, niet voorkomt in de argumentatie van de VLOR of de minister van onderwijs. Dit terwijl – vooral het behouden van deze talenten<sup>15</sup> – juist een speerpunt is in Nederland. Het staat wel centraal in het advies 'Internationaal toptalent aantrekken en verankeren' van november 2017<sup>16</sup> van de Vlaamse Adviesraad voor Innoveren & Ondernemen (VARIO), dat werd opgemaakt als antwoord op een passage hierover in de Septemberverklaring 2017 van de Vlaamse Regering (zie voor de aanbevelingen Bijlage 3). Dit advies is geïnspireerd op het Nederlandse beleid, en is in Vlaanderen de eerste beleidstekst over het belang van internationalisering vanuit economische hoek. De focus ligt bij STEM en excellentie, van professionele en academische bachelors over masters, doctoraathouders en postdocs tot topprofessoren. Het finale doel is Vlaanderen in de top 5 van innovatieve kennisregio's krijgen. Op 26 maart 2018 werd over dit advies een gedachtewisseling gehouden in het Vlaams Parlement.

Op 7 december 2018 keurde de Vlaamse Regering op voorstel van de minister van Werk een besluit goed over een nieuw arbeidsmigratiebeleid, dat uitvoering moet geven aan haar visienota van 17 juli 2018 over het ontginnen van buitenlands tewerkstellingspotentieel in Vlaanderen. Hoogopgeleid profielen zouden op basis van een arbeidsovereenkomst met een werkgever, en op basis van een diploma hoger onderwijs en een marktconform loon, eenvoudig toegang krijgen tot de arbeidsmarkt. De administratieve last voor de werkgever wordt beperkt door o.a. de huidige beperking van de arbeidskaart tot 12 maanden op te heffen. Deze maatregelen komen enigszins tegemoet aan een van de actiepunten van VARIO om het migratiebeleid voor internationaal hoogopgeleid talent soepel en proactief te maken. Verder werden er echter nog geen politieke initiatieven genomen om werk te maken van de VARIO-aanbevelingen.

---

<sup>14</sup> VLOR (2017). Advies over een internationaliseringsstrategie voor het Vlaamse hoger onderwijs.

<sup>15</sup> Er komen al veel internationale studenten naar Nederland

<sup>16</sup> VARIO (2017). Internationaal toptalent aantrekken en verankeren.

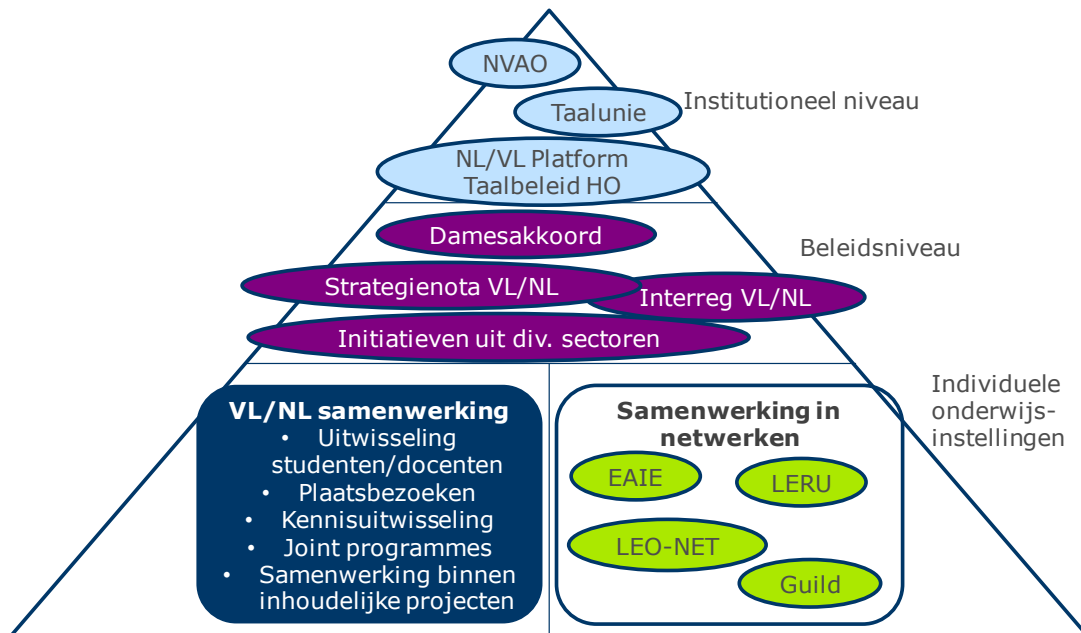
### *Vooraf het rigide beleid rond het gebruik van het Engels in het hoger onderwijs in Vlaanderen verklaart het verschil*

Er zijn een aantal mogelijke verklaringen voor de verschillende stroomversnellingen waar beide landen zich in bevinden:

- Het beleid rond het gebruik van het Engels in het hoger onderwijs in Nederland is erg soepel; in Vlaanderen is het rigide. Dat is ook historisch te verklaren. Vlaanderen heeft een taalstrijd moeten voeren en taal wordt belangrijker gevonden als deel van de identiteit. In Nederland – van oudsher handelsnatie met sterk koloniaal verleden – geldt dat veel minder. Er wordt juist gecommuniceerd dat iedereen Engels spreekt. In Vlaanderen is er bij buitenlanders nogal eens verwarring of men er Nederlands, Frans of (ook) Engels spreekt.
- Nuffic is al sinds 1951 actief in Nederland, terwijl er in Vlaanderen geen soortgelijke geïntegreerde structuur is. Vlaanderen kent wel NARIC-Vlaanderen (National Academic and professional Recognition and Information Centre), maar deze organisatie is enkel verantwoordelijk voor het erkennen van de gelijkwaardigheid van buitenlandse getuigschriften en diploma's met een overeenkomstige Vlaamse graad en reikt attesten uit. Ze verstrekt informatie over het Vlaamse onderwijsstelsel, maar promoot niet actief internationalisering in onderwijs zoals Nuffic dat doet. Om die reden is het moeilijker om als landen op gelijkwaardige basis samen te werken in internationale partnerschappen. Ook op instellingsniveau is het effect voelbaar: Vlaamse instellingen krijgen niet de ondersteuning, zichtbaarheid, en het netwerk waarop hun Nederlandse collega's beroep kunnen doen.
- Nederland heeft doorgaans meer aantrekkingskracht voor internationale studenten. Gemiddeld gezien staan er meer Nederlandse universiteiten in de top rankings en is er meer homogeniteit tussen universiteiten. Voor Vlaanderen geldt dat de twee grote universiteiten hoog staan in de rankings, maar de andere klein zijn op wereldschaal. Hoewel geen enkele ranking objectief is – een ranking is immers het resultaat van vele subjectieve keuzes van de makers – is rekrutering in bijvoorbeeld Azië toch in grote mate gebaseerd op rankings.

## 2.2 Gezamenlijke initiatieven op het vlak van internationalisering bestaan op institutioneel, beleids- en instellingsniveau

Op verschillende niveaus is er samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland op het gebied van internationalisering van het hoger onderwijs. Het betreft initiatieven op institutioneel niveau, beleidsniveau en op het niveau van individuele onderwijsinstellingen (zie Bijlage 5 en Figuur 1).



Figuur 1. Gezamenlijke initiatieven internationalisering hoger onderwijs.

*De NVAO had een belangrijke rol in het gezamenlijk op een hoger niveau tillen van internationalisering, maar besteedt hier inmiddels minder aandacht aan*

De Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) is als onafhankelijk accreditatieorgaan opgericht bij het Verdrag tussen Nederland en Vlaanderen en borgt als publieke binationale instelling sinds 2005 in beide landen de kwaliteit van het hoger onderwijs. Vanuit haar taak om de Nederlandse en Vlaamse onderwijssystemen te beoordelen is de NVAO betrokken bij internationalisering. Bij gebrek aan een sterk nationaal agentschap in Vlaanderen zoals Nuffic, heeft de NVAO voor Vlaanderen een belangrijke rol gespeeld in het stimuleren en op een hoger niveau tillen van de internationalisering in de instellingen. Eind 2009 nam de NVAO in samenwerking met een aantal experts het initiatief om te komen tot een beoordelingskader voor een bijzonder kenmerk internationalisering. Momenteel hebben 145 opleidingen dit kenmerk in bezit. Toen de procedure werd ingericht gaven instellingen aan ook behoefte te hebben hoe ze internationalisering dan het beste konden aanpakken. Zodoende was NVAO betrokken bij de good practices workshops. Vandaag is er vanuit de NVAO minder aandacht voor internationalisering. De belangrijkste reden lijkt te zijn dat de twee stelsels van kwaliteitszorg, door de evolutie in Vlaanderen naar instellingsreviews, uit elkaar zijn aan het groeien. In Nederland loopt momenteel echter ook een pilot om over te stappen op instellingsreviews, waardoor deze kwestie op termijn mogelijk niet meer speelt.

### *Vooraf joint programmes zijn een effectieve manier van institutionele samenwerking*

Individuele onderwijsinstellingen uit Vlaanderen en Nederland gaan regelmatig samenwerkingen met elkaar aan op projectniveau of in netwerken (met andere landen). Het gaat dan vaak om:

- Uitwisseling van studenten of docenten in de vorm van stages
- Eenmalige plaatsbezoeken
- Thematische overleggen waarbij kennis over elkaars werkwijze wordt uitgewisseld
- Erasmus programma's
- Samenwerking binnen specifieke inhoudelijke projecten.

Zowel Vlaamse als Nederlandse instellingen zijn lid van diverse internationale netwerken, zoals EAIE, LERU, LEO-NET en de Guild (zie Bijlage 5). Het doel van deze netwerken is vaak – naast het netwerken op zich – het uitwisselen en delen van kennis en 'best practices' op het gebied van hoger onderwijs en onderzoek.

Vooraf joint programmes worden gezien als effectieve manier van institutionele samenwerking. Het Europese kader European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes maakt het mogelijk om op basis van één kwaliteitsbeoordeling accreditatie in alle landen van de EHEA te verkrijgen waar opleidingsaccreditatie verplicht is. Sinds 2010 is het voor Nederlandse en Vlaamse hoger onderwijsinstellingen dan ook mogelijk om een gezamenlijke opleiding aan te bieden met één of meer Nederlandse en buitenlandse instellingen. Joint programmes kunnen tot verschillende wijzen van graadverlening leiden: twee diploma's (double degrees), meer dan twee diploma's (multiple degrees) of één gezamenlijk diploma (joint degree) zijn mogelijk. De Nederlandse wetgeving maakt het mogelijk om een joint degree te verbinden aan zowel een opleiding als aan een programma/afstudeerrichting binnen een opleiding.<sup>17</sup>

De VNSU presenteerde in 2015 een rapport over joint programmes waarin geconcludeerd werd dat Nederlandse universiteiten steeds meer opleidingen aanbieden in samenwerking met buitenlandse universiteiten.<sup>18</sup> Dit aantal lag destijds rond de 220. Omdat men minimaal met drie moet zijn, zijn er geen masterprogramma's in dit verband met enkel Nederlandse en Vlaamse universiteiten, maar wel samenwerkingsverbanden waarin een Nederlandse en een Vlaamse Universiteit deelnemen samen met andere Europese universiteiten. Momenteel zijn er acht dergelijke joint degrees bekend bij de NVAO (zie Bijlage 5).

### *De transnationale universiteit was geen onverdeeld succes*

Een oudere, maar nog steeds relevante constructie is de samenwerking tussen de Universiteit Maastricht en de Universiteit Hasselt ondergebracht in de Transnationale Universiteit Limburg (tUL). Deze samenwerking kan beschouwd worden als één universiteit met een thuisbasis in twee landen. Dit idee in door de politiek ingegeven en bleek in de praktijk toch niet zo'n groot succes als gedacht. Een aantal gezamenlijke studies is al losgelaten<sup>19</sup>, omdat de samenwerking niet goed liep. Dat had te maken met de verschillen in onderwijssystemen, cultuur en taalbeleid; knelpunten waar we later op terugkomen.

---

<sup>17</sup> Website NVAO. Zie ook het Beoordelingskader accreditatiestelsel hoger onderwijs Nederland 2016.

<sup>18</sup> VSNU (2014). Internationale joint programmes bij Nederlandse universiteiten.

<sup>19</sup> Hier biomedical sciences.

## 2.3 Sterkere samenwerking rond internationalisering van het hoger onderwijs lijkt evident, maar ligt niet voor de hand

### *Nederlands-Vlaamse samenwerking biedt aantrekkelijke combinatie van inhoudelijke verrijking met praktisch gemak*

Er zijn verscheidene redenen waarom samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen van meerwaarde is. Vooral de dualiteit is interessant: enerzijds delen we dezelfde taal, cultuur en historie, hebben we een (redelijk) vergelijkbare basisstructuur van het hogeronderwijs-systeem en is de reistijd naar elkaar beperkt. Dat maakt samenwerking makkelijker. Anderzijds zijn er ook fundamentele verschillen tussen de landen, waardoor samenwerking verrijkend is. Voor uitwisseling van studenten tussen beide landen geldt deze tweedeling ook zeker.

Beide landen worstelen daarnaast met de breedte/schaal van hun aanbod aan onderwijs en onderzoek (diversiteit vs. lage studentenaantallen). Als er meer samenwerking komt op dat gebied – bijvoorbeeld door de ene opleiding in Vlaanderen aan te bieden voor beide landen en de andere opleiding juist in Nederland – kan dit een verrijking voor het onderwijsaanbod opleveren.

Vanuit beide landen is er behoefte aan kennisuitwisseling. Van elkaar leren blijkt de belangrijkste reden om samen te willen werken. Een voorbeeld dat meermaals is genoemd is hoe om te gaan met de Nederlandse taal en de beperkingen die daaromtrent worden opgelegd (en hoe de landen daarin verschillen). Vlaanderen kan vooral leren van Nederland als het aankomt op internationale branding en rekrutering.

We zijn elkaars prioriteitslanden in termen van politieke beleidsverklaringen. Vooral aan de Vlaamse kant geldt Nederland steevast als 'de prioriteit' voor het buitenlands beleid, maar ook in Nederland wordt Vlaanderen vaak genoemd. Er worden daarnaast regelmatig gezamenlijke politieke missies ondernomen op allerlei thema's.

### *Verdere samenwerking op het terrein van internationalisering wordt gehinderd door ongelijke snelheden*

Verdere samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland stuit echter ook op enkele knelpunten (zie ook Bijlage 6). Het belangrijkste knelpunt betreft de verschillende stroomversnellingen waar beide landen zich in bevinden. Nederland heeft op het gebied van internationalisering een relatieve voorsprong op Vlaanderen: Vlaanderen kan voordeel halen uit samenwerking met Nederland, maar vice versa is dat veel minder het geval. Waar in Vlaanderen het onvoldoende tot stand komen van internationalisering een issue is, wordt in Nederland nu juist de discussie gevoerd over de negatieve gevolgen van te veel internationalisering.

Het gevolg is dat – hoewel er wel degelijk initiatieven gericht op samenwerking zijn (zie eerder) – de landen nu vooral nog naast elkaar staan in plaats van samen. In termen van branding naar studenten of onderzoekers uit het buitenland heerst er vooral een focus op instellingsdenken of in het breedste geval landelijk denken.<sup>20</sup>

---

<sup>20</sup> Voor Nederland geldt dit in sterke mate. Vanuit het perspectief 'Nederland kennisland' wordt het door o.a. de VSNU aangemoedigd om instellingsoverkoepelende branding te gebruiken om de institutionele agenda's te versterken. Het Nederlandse onderwijssysteem als geheel en de internationale reputatie

## **2.4 Bedrijven structureel betrekken bij internationalisering is wenselijk, maar blijkt moeilijk**

Specifieke aandacht dient nog uit te gaan naar de samenwerking met bedrijven. Hoewel bedrijven wel degelijk een belang hebben bij internationalisering in het aantrekken van buitenlands talent <sup>21</sup>, blijkt het moeilijk om bedrijven structureel te betrekken bij internationalisering, vb. voor het aanbieden van stageplaatsen aan buitenlandse studenten. Gebrek aan middelen en afsprakenkaders, alsook het verschil in bedrijfscultuur tussen hoger onderwijsinstellingen en bedrijven, spelen een grote rol hierin.

Hoger onderwijsinstellingen zouden samenwerking met bedrijven in hun omgeving nog meer strategisch kunnen gebruiken als marketingargument om talenten aan te trekken. Deze vraag naar samenwerking is er vanuit het bedrijfsleven, maar de programma's aan de universiteiten worden nog te weinig in samenspraak met bedrijven ontwikkeld. Ze zijn beperkt ingebed in het economisch weefsel. Bovendien is er - zeker aan de universiteiten in Vlaanderen - te weinig ruimte voor werkplekleren.

De meest acute behoefte van bedrijven gaat over (internationale) studenten van technisch georiënteerde studies. Het zou logisch zijn om het wervingsbeleid hier enigszins op af te stemmen. Anderzijds zullen de behoeften van bedrijven op termijn wellicht ook breder worden.

Het hogeronderwijs is nog niet erg gewend aan samenwerken met bedrijven. Vooral structureel contact mist. Als er echter voldoende middelen en duidelijke afspraken zijn die maken dat de samenwerking een meerwaarde biedt voor zowel de universiteit/hogeschool als de bedrijven, lukt het wel. Een inspirerend voorbeeld is het project 'From PhD to SME' van de Doctoral School van de Universiteit Gent samen met Voka<sup>22</sup> Oost-Vlaanderen, waarin (post) doctorale onderzoekers de kans krijgen om in de praktijk te leren over hoe het MKB wordt bestuurd, (leiderschaps) ervaring op te doen en zo hun overgang naar de niet-academische arbeidsmarkt te vergemakkelijken. De voertaal van het project is Engels. Heel wat internationale studenten nemen eraan deel. De meerwaarde voor de bedrijven is de externe input, kritische feedback en nieuwe ideeën.

Een sterker aanbod voor levenslang leren in het hoger onderwijs kan de aantrekkelijkheid voor internationale studenten én voor het bedrijfsleven versterken. Het gaat dan om kortere opleidingen, op maat, met inzet van educatieve technologie voor afstandsonderwijs. Deze kunnen van overal gevolgd worden, vragen minder tijd en zijn gemakkelijker te combineren met werk of stages. Nu is dit aanbod beperkt.

In het eerdergenoemde actieplan 'Make it in the Netherlands' zijn wel bedrijven betrokken. Daarnaast zijn in zowel Nederland als Vlaanderen diverse regionale innovatiehubs rondom universiteiten die zich profileren om internationaal talent aan te trekken. Recent is er een

---

wordt gepromoot. In een gezamenlijke agenda hebben hogescholen en universiteiten hun ambities geformuleerd voor het internationaliseringsbeleid van het hoger onderwijs en onderzoek.

<sup>21</sup> Uit het beleid van instellingen in Nederland blijkt dat de betrokkenheid van (stage)bedrijven een belangrijk element is om de internationale mobiliteit te verhogen.<sup>21</sup> Ook de VLOR (2017) wijst op het belang van internationale stages.

<sup>22</sup> Vlaams netwerk van ondernemingen

coalitie van regionale partners opgericht (Talent Coalition Netherlands<sup>23</sup>) die is ontstaan vanuit de behoefte om het onderwerp 'aantrekken en behouden van internationaal talent' breed nationaal op de kaart te zetten. Tijdens career events zoals de International Talent Event Amsterdam worden internationale studenten en bedrijven met elkaar in contact gebracht.<sup>24</sup>

## **2.5 Vooral 'the Nordic co-operation' inspireert, maar staat ver van de huidige realiteit in de Lage landen**

Interessant voor Nederland en Vlaanderen is hoe buurlanden zich bezighouden met internationalisering. Waar de Duitse aanpak sterk lijkt op de Nederlandse aanpak (zie Bijlage 7), is de Scandinavische aanpak eerder iets dat kan aansluiten bij de werkelijkheid van Nederland en Vlaanderen. De Scandinavische landen geven in hun onderwijsstelsels hoge prioriteit aan internationalisering. Scandinavische landen hebben zich verenigd in '*the Nordic co-operation*'. The Nordic co-operation is een samenwerking tussen Denemarken, Finland, IJsland, Noorwegen, Zweden, de Faeröer, Groenland en de Åland-eilanden. De Nordic co-operation heeft politieke, financiële en culturele wortels en is een belangrijke partner in de Europese en internationale samenwerking. De Nordic co-operation streeft naar een sterke Noordse regio in de wereld. Er wordt samengewerkt op het gebied van branding van de regio in het algemeen, maar ook meer specifiek rondom het hoger onderwijs. Zo wordt gewerkt aan Nordic branding en de Nordic Council of Ministers for Education and Research (MR-U) heeft als doel om een dynamische en geïntegreerde regio op het gebied van onderwijs, onderzoek en innovatie te creëren, ondermeer op het gebied van hoger onderwijs. Zo is er een Nordic Master Programme. Daarnaast zijn er nog een aantal andere samenwerkingsinitiatieven op het gebied van internationalisering, waaronder het Nordic Network of International Schools en diverse sectorspecifieke netwerken, zoals het Nordic Network for Music Education (NNME) en het Nordic network on Education in Public Health Nutrition.

Ook interessant is de samenwerking tussen universiteiten in de Baltische Staten. Deze werken vanouds al intensief samen en kennen diverse netwerken waarbinnen internationalisering gestimuleerd wordt, zoals het Baltic Sea Region University Network (BSRUN) en het Baltic University Programme (BUP).

De samenwerking tussen de hierboven genoemde landen gaat dus veel verder dan de samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland. Hoewel de ministers van Vlaanderen en Nederland wel degelijk contact hebben (net als de verscheidene onderwijsinstellingen), is die samenwerking veel structureler ingestoken in Scandinavië/de Baltische Staten in de vorm van raden en netwerken. Gezamenlijke branding is tevens belangrijk in deze landen, maar ontbreekt volledig in Vlaanderen/Nederland.

---

<sup>23</sup> <https://www.brainport.nl/uploads/documents/Talent-Coalition-Netherlands-Internationaal-talent-versterkt-Nederlands-kapitaal.pdf>

<sup>24</sup> <http://www.iamsterdam.com/en/local/study/itea>

### 3 Aanbevelingen en overwegingen

In het kader van de onderzoeksresultaten geven wij een aantal aanbevelingen of overwegingen:

- Nederland en Vlaanderen samen sterker richting Europa. Vooral in Vlaanderen is men ervan overtuigd dat samen de slagkracht groter is en er samen meer invloed kan uitgeoefend worden op de Europese onderwijs- en onderzoeksagenda en het beleid. Om het Nederlands hoger onderwijs te motiveren tot een intensievere Nederlands-Vlaamse samenwerking op het gebied van internationalisering, zou er vanuit de politiek een sterkere nadruk moeten komen op transnationale samenwerking, bijvoorbeeld in euregionale verbanden waar Nederlandse en Vlaamse universiteiten en/of hogescholen de leiding nemen. Neth-er heeft ervoor gezorgd dat Nederland een stevigere voet aan de grond kreeg in Brussel. Vlaanderen zou eenzelfde soort activiteiten kunnen nastreven. Een ander voorbeeld om de gezamenlijke coördinatie te versterken en naar verdere samenwerking en integratie toe te werken, is het bundelen van de agenda's van NWO en FWO.
- Voer meer dialoog om samen tot een beter evenwicht te komen en gematigdheid te vinden aan beide kanten. Op een aantal vlakken liggen Nederland en Vlaanderen ver uit elkaar, zoals op het gebied van taalbeleid. Dit is bij uitstek een thema waarop de landen van elkaar kunnen leren. Een ander voorbeeld is wet- en regelgeving die beperkend dan wel stimulerend werkt of actiever inzetten op retentie van buitenlands talent (Vlaanderen).
- Samenwerking op het gebied van onderwijsaanbod kan voor meer diversiteit zorgen. Door samen naar het opleidingsaanbod te kijken (aan welke opleiding is behoefte en waar zullen we die starten) of gezamenlijk meer (internationale) opleidingen aan te bieden kunnen kleinere opleidingen blijven voortbestaan. Juist een specialistisch aanbod kan internationaal erg aantrekkelijk zijn.
- Overweeg of Nuffic bevoegdheid in Vlaanderen gegeven kan worden. Met de mogelijke samenvoeging van Nuffic en Stichting Nederlands Onderwijs in het Buitenland (NOB)<sup>25</sup> zal de drempel om Vlaanderen bij Nuffic-activiteiten te betrekken minder hoog worden. Een andere optie is het oprichten van een Vlaamse tegenhanger van Nuffic of één die nauw samenwerkt met Nuffic.
- Samenwerking doen slagen vergt energie, afspraken en geld. Er is een politieke stimulans nodig om draagvlak voor samenwerking te creëren op de werkvloer. Onderzoek of zowel in Vlaanderen als in Nederland middelen voorbehouden zouden kunnen worden voor projecten waarin een Nederlands-Vlaamse samenwerkingsverband de centrale spil vormt.
- Stimuleer structurele samenwerking tussen hoger onderwijs en bedrijven en stem het wervingsbeleid van internationale studenten meer af op de behoeften van bedrijven.

---

<sup>25</sup> Zie Bijlage 6.

# Bijlage 1. Onderzoeksmethoden

De volgende onderzoeksmethoden zijn gebruikt: deskstudie, interviews en een enquête.

Tabel 1. Overzicht interviewrespondenten

| Naam               | Organisatie                         | Functie                                                                                            |
|--------------------|-------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Frederik De Decker | Universiteit Gent                   | Hoofd internationalisering                                                                         |
| Wilfred Germeraad  | Universiteit Maastricht             | Programmacoördinator Biomedical Sciences                                                           |
| Sander Hees        | Vereniging Hogescholen              | Beleidsadviseur internationalisering                                                               |
| Hendrik Jan Hobbes | Nuffic                              | Senior beleidsmedewerker                                                                           |
| Peter Lievens      | KULeuven en Flanders Knowledge Area | Vicerector internationaal beleid KULeuven en voorzitter van bestuurscomité Flanders Knowledge Area |
| Jurgen Rienks      | VSNU                                | Domeinleider Internationaal                                                                        |
| Hans Savelberg     | Universiteit Maastricht             | Opleidingsdirecteur biomedische wetenschappen                                                      |
| Lineke Vanbruggen  | NVAO                                | Beleidsmedewerker                                                                                  |
| Luc Soete          | Universiteit Maastricht             | Rector magnificus                                                                                  |
| Jonas De Raeve     | Voka                                | Adviseur onderwijs                                                                                 |
| Gertrud van Erp    | VNO-NCW                             | Secretaris onderwijs en bedrijfsleven                                                              |

De survey is uitgezet onder medewerkers internationalisering op hogescholen en universiteiten. De uitnodigingen zijn verstuurd via de bekende koepelorganisaties en er zijn reminders uitgestuurd. Onderstaande tabel geeft de respons weer.

Tabel 2. Respons survey

|            | Gedeeltelijk | Volledig | Aantal unieke universiteiten | Aantal unieke hogescholen |
|------------|--------------|----------|------------------------------|---------------------------|
| Nederland  | 15           | 5        | 2                            | 13                        |
| Vlaanderen | 29           | 15       | 2                            | 9                         |

Achtergrondgegevens van de respondenten zijn hieronder weergegeven.

Tabel 3. Achtergrondgegevens respondenten survey

|            | n  | %   |
|------------|----|-----|
| Vlaanderen | 15 | 71% |
| Nederland  | 6  | 21% |

| Naam instelling                 | n |
|---------------------------------|---|
| Arteveldehogeschool             | 1 |
| Driestar Hogeschool             | 1 |
| Haagse Hogeschool               | 1 |
| Hogeschool der Kunsten Den Haag | 1 |

| Naam instelling           | n         |
|---------------------------|-----------|
| Hogeschool iPabo          | 1         |
| Hogeschool Viaa           | 1         |
| Karel de Grote Hogeschool | 6         |
| LUCA School of Arts       | 3         |
| Odisee                    | 1         |
| UCLL Leuven               | 1         |
| Universiteit Gent         | 2         |
| VIVES                     | 1         |
| Vrije Universiteit        | 1         |
| <b>Totaal</b>             | <b>21</b> |

| Aantal initiatieven               | Aantal instellingen |
|-----------------------------------|---------------------|
| 1                                 | 9                   |
| 2                                 | 3                   |
| 3                                 | 4                   |
| 4                                 | 1                   |
| 5 of meer                         | 1                   |
| <b>Totaal aantal initiatieven</b> | <b>36</b>           |

| Jaartal start | %   |
|---------------|-----|
| 2001          | 6%  |
| 2007          | 6%  |
| 2010          | 11% |
| 2012          | 6%  |
| 2016          | 6%  |
| 2017          | 33% |
| 2018          | 33% |

| Jaartal einde | %   |
|---------------|-----|
| 2010          | 11% |
| 2015          | 6%  |
| 2016          | 6%  |
| 2017          | 22% |
| 2018          | 50% |
| 2020          | 6%  |

## Bijlage 2. Internationaliseringsinitiatieven Nederland

In Nederland zijn diverse initiatieven om internationalisering te bevorderen opgezet. Zo is er het 'Holland Scholarship' - een beurzenprogramma dat in 2015 beschikbaar is gesteld door het ministerie van OCW en de Nederlandse hoger onderwijsinstellingen. Per collegejaar worden 1.536 beurzen toegekend. De beurs is bedoeld om internationaal talent van buiten de Europese Economische Ruimte (EER) te motiveren om in Nederland te komen studeren. Tegelijkertijd motiveert het studenten aan Nederlandse hogescholen en universiteiten een deel van hun studie in het buitenland te volgen. Daarnaast is er het gezamenlijk actieplan (Make it in the Netherlands!<sup>26</sup>) om het aandeel internationale studenten dat na hun studie in Nederland blijft wonen en werken te verhogen. Hierin werken universiteiten, hogescholen, gemeenten, studentenorganisaties en bedrijven samen op verschillende actielijnen. Dit zijn:

1. Alles begint bij taal. Via de app HoiHolland! maken internationale studenten op een laagdrempelige manier kennis met de Nederlandse taal en cultuur.
2. Van studie naar carrière. Via de career portal ([www.careerinholland.nl](http://www.careerinholland.nl)) wordt informatie ontsloten over kansen op de Nederlandse arbeidsmarkt per regio en sector alsmede over de beroepen in Nederland waar de meeste vraag naar bestaat. Ook ondersteunen Holland Career Ambassadors internationale studenten bij het starten van hun carrière in Nederland.
3. Breaking the bubble. Versterking van buddyprogramma's waarbij een internationale student wordt gekoppeld aan een Nederlandse student of een ouderejaars internationale student die wegwijs is in Nederland. Dit programma moet zorgen voor een betere integratie. Er is tevens een Holland Alumni Netwerk.
4. Van rompslomp naar Rode Loper. Studenten en onderwijsinstellingen kunnen met hun administratieve problemen terecht bij het Mobstacles meldpunt bij Nuffic dat cases verzamelt ten behoeve van de agendering van obstakels op het terrein van wet- en regelgeving die een rol spelen bij binding.
5. Resultaat in de regio. Dit betreft uiteenlopende pilots in diverse regio's.

In mei 2018 lanceerden de VSNU en de Vereniging Hogescholen een gezamenlijke 'Internationaliseringsagenda Hoger Onderwijs'. De internationaliseringsambities van hogescholen en universiteiten zijn gericht op:

1. de bijdrage aan hoge onderwijs- en onderzoekskwaliteit;
2. de versterking van de internationale positionering van Nederland als kennissamenleving met het oog op mondiale uitdagingen;
3. de bijdrage aan het oplossen van tekorten van de arbeidsmarkt.

---

<sup>26</sup> EP en Nuffic (2015). Make it in the Netherlands! Rapportage 2014-2015.

In de gezamenlijke internationaliseringsagenda benoemen de hoger onderwijsinstellingen acties die nodig zijn om de uitdagingen rondom taalbeleid, huisvesting, toegankelijkheid en inclusiviteit te adresseren en in te blijven zetten op de kwaliteit van internationalisering. De benodigde acties zijn uitgewerkt aan de hand van vier speerpunten:

1. Inclusief internationaliseren gericht op kwaliteit
  - kwalitatief hoogwaardige internationalisering in opleidingen;
  - het vormgeven van inclusieve gemeenschappen;
  - het inrichten van een gebalanceerde international classroom;
  - een integraal en inclusief taalbeleid.
2. Aantrekken en binden van internationaal talent
  - voldoende huisvesting voor internationale studenten;
  - verhoging van de blijfkans.
3. Versterken internationale positionering
4. Meer balans in mobiliteit
  - vergroten uitgaande studiepuntmobiliteit;
  - vergroten uitgaande diplomamobiliteit.

## Bijlage 3. VARIO-advies 'Internationaal toptalent aantrekken en verankeren'

De Vlaamse Adviesraad voor Innoveren & Ondernemen (VARIO) heeft in november 2017 het advies 'Internationaal toptalent aantrekken en verankeren' uitgebracht. VARIO brengt in totaal 20 concrete actiepunten samen onder vier grote aanbevelingen:

**AANBEVELING 1:** Werk een integrale en gecoördineerde strategie uit die snel voelbare resultaten oplevert

- Actiepunt 1: focus op sense of urgency bij alle partners;
- Actiepunt 2: werk een integraal en gecoördineerd strategisch plan uit;
- Actiepunt 3: stel een superintendent aan die de strategie coördineert, opvolgt en evalueert;
- Actiepunt 4: zet in de strategie internationaal toptalent in de hoofdrol rekening houdend met vier brede factoren: (1) aantrekkelijke loopbanen en werk; (2) aantrekkelijke kennis- en innovatie- infrastructuur; (3) aantrekkelijke leefomgeving; (4) soepel migratiebeleid;
- Actiepunt 5: zorg voor een dynamisch rekruteringsbeleid waardoor Vlaanderen snel kan reageren op wat er elders binnen of buiten Europa gebeurt;
- Actiepunt 6: organiseer een goede kennisbasis voor de strategie en monitor de doelstellingen op basis van KPIs.

**AANBEVELING 2:** Zet Vlaanderen in het internationale daglicht met een uitgeroepen één-merkbeleid en een levendig kennis- en innovatie-ecosysteem

- Actiepunt 1: ontwikkel een nieuwe en krachtige Vlaamse branding om de perceptie op internationaal niveau te verbeteren;
- Actiepunt 2: blijf investeren in een levendig ecosysteem van excellente kennisinstellingen, ondernemerschap en innovatie als aantrekkelijke voedingsbodem voor internationaal toptalent.

**AANBEVELING 3:** Maak werk van een vriendelijk welkombeleid

- Actiepunt 1: creëer een onestopshop (portaalsite) voor internationaal toptalent die radicaal digitaal gaat;
- Actiepunt 2: maak het migratiebeleid voor internationaal hoogopgeleid talent soepel en proactief;
- Actiepunt 3: stel een snelwegprocedure op voor de Single Permit en voor gezinshereniging;
- Actiepunt 4: versoepel de decretale taalregeling voor het hoger onderwijs;
- Actiepunt 5: versoepel de taalvereiste voor buitenlandse docenten;
- Actiepunt 6: voorzie dienstverlening in het Engels, o.a. in gemeentelijke en stedelijke administraties en bij lokale besturen;
- Actiepunt 7: zet verder in op betaalbare internationale scholen.

**AANBEVELING 4:** Focus op buitenlandse topstudenten, toponderzoekers en topprofessoren, en beloon internationalisering met harde centen

- Actiepunt 1: ontwikkel een aangepast doelgroepenbeleid voor buitenlandse topstudenten, toponderzoekers en topprofessoren;
- Actiepunt 2: verhoog de internationale aantrekkingskracht van de Vlaamse universiteiten en hogescholen;
- Actiepunt 3: werk verankeringsstrategieën uit om afgestudeerd en gepromoveerd internationaal toptalent naar de Vlaamse arbeidsmarkt te laten doorstromen;
- Actiepunt 4: haal meer internationale topprofessoren naar Vlaanderen door o.a. een deel van het groeipad voor ZAP te oormerken voor internationale topprofessoren, te voorzien in een transparant en internationaal competitief verloningspakket, het percentage buitenlandse topprofessoren binnen het Odysseus-kanaal te verhogen, de taalregeling voor buitenlandse docenten verder te versoepelen...;
- Actiepunt 5: stel een deel van het inkomen van internationaal toptalent vrij van belastingen. Haal inspiratie uit de 30%-regeling in Nederland.

Om de internationale aantrekkingskracht van de Vlaamse universiteiten en hogescholen te verhogen (actiepunt 4.2), stelt de VARIO volgende maatregelen voor:

- Oormerk binnen bestaande financieringsinstrumenten een budget voor internationalisering en definieer hiervoor slimme KPI's;
- Breid het aanbod van aantrekkelijke beurzen uit voor inkomende internationale topstudenten. Bijvoorbeeld voor de STEM-studierichtingen;
- Zet ambitieuzer in op Engelstalige bachelor- en masteropleidingen;
- Verwerf meer inzicht in de motivatie van jonge internationale topstudenten om naar Vlaanderen te komen en er al dan niet te blijven.

# Bijlage 4. Internationalisering in cijfers

## ***Meest internationale universiteiten***

In de ranglijst van Times Higher Education van de 200 meest internationale universiteiten (2016)<sup>27</sup>, staat van de Vlaamse universiteiten enkel de KU Leuven in de top 200 (189ste plaats). Opmerkelijk is dat er 7 Nederlandse universiteiten in de top 200 staan (of ruim de helft van alle Nederlandse universiteiten): Universiteit van Maastricht (plaats 14), TU Delft (90), Erasmus Universiteit Rotterdam (142), Universiteit Tilburg (164), TU Eindhoven (168), Universiteit van Wageningen (174), Universiteit van Amsterdam (195). Verder staan er drie (of de helft van de) Belgische Franstalige universiteiten in de top 200: ULB (Université Libre de Bruxelles) (84ste), Université Catholique de Louvain (152), en de Université de Liège (180). De 'international outlook indicator' waarop de ranglijst is gebaseerd, verrekent voor elke instelling het aandeel internationale staf, het aandeel internationale studenten en het aandeel onderzoekspapers met minstens één co-auteur uit een ander land.

## ***Anderstalige opleidingen***

In Vlaanderen werden in 2015 1,85% van de initiële bacheloropleidingen en 21,59% van de initiële masteropleidingen georganiseerd in een andere taal (meestal het Engels en in enkele gevallen het Frans).

Nederland is, na Ierland en het Verenigd Koninkrijk, het land binnen de EU waar Engels het vaakst als instructietaal gehanteerd wordt in het hoger onderwijs. Volgens cijfers van de VSNU (2017-2018)<sup>28</sup> is het Engels in 74% van de universitaire masteropleidingen ingeburgerd als instructietaal. Dit staat sterk in contrast met de bacheloropleidingen waar slechts 23% van de opleidingen het Engels als instructietaal gebruikt. 12% van de bacheloropleidingen en 11% van de masteropleidingen betreft een combinatie Engels/Nederlands.

## ***Internationale studenten***

In Vlaanderen zijn er geen betrouwbare, gevalideerde cijfers voorhanden over inkomende en uitgaande studenten- en stafmobiliteit en over internationalisering van het Vlaamse hoger onderwijs. Er is geen transparant registratiesysteem waarbij elke vorm van inkomende en uitgaande mobiliteit op een eenvormige manier geregistreerd wordt.<sup>29</sup> Het enige cijfer waarop we ons kunnen baseren is het percentage studenten met een niet-Belgische nationaliteit in het Vlaams hoger onderwijs: dat evolueerde tussen 2012-2013 en 2015-2016 van 6% naar 8%.<sup>30</sup> Ook over welk percentage internationale studenten (na hun studies) of onderzoekers (na het behalen van het doctoraat) doorstroomt naar de Vlaamse arbeidsmarkt, is er op dit moment onvoldoende cijfermateriaal.<sup>31</sup>

---

<sup>27</sup> <https://www.timeshighereducation.com/features/200-most-international-universities-world-2016>

<sup>28</sup> Factsheet Taal VSNU

<sup>29</sup> VLOR (2017)

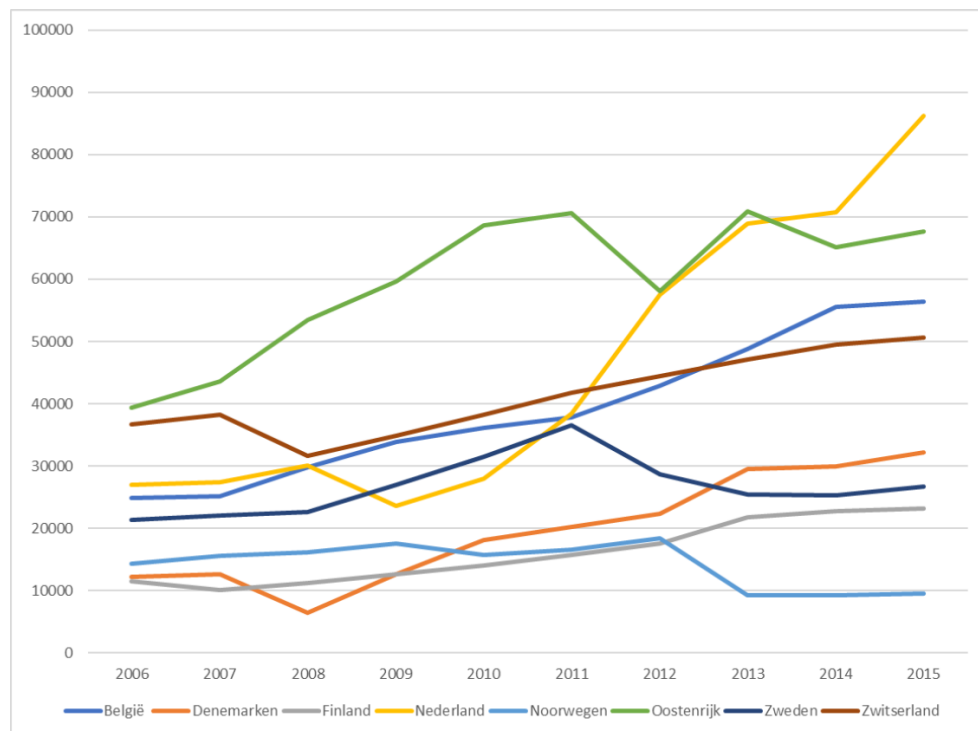
<sup>30</sup> Maar het kan dus zijn dat in sommige gevallen een student zijn of haar hele leven al in Vlaanderen heeft gewoond.

<sup>31</sup> VARIO (2017)

In Nederland is er meer bekend. Het aantal internationale studenten dat in Nederland gaat studeren is de laatste jaren toegenomen en bereikte in 2017 de 76.464.<sup>32</sup> Het percentage internationale studenten in Nederland is dan 10,5%. Veruit de meeste studenten komen uit Duitsland (meer dan 27%), maar ook China, Italië, België (met 3.273 studenten in 2017-18) en het Verenigd Koninkrijk staan in de top 5. De diversiteit in de herkomst van internationale studenten is de afgelopen jaren toegenomen. Terwijl het aantal studenten uit Duitsland en China al jaren stabiel is, komen er steeds meer studenten uit een groot aantal andere landen. De verwachting is dat het aantal internationale studenten, zowel in het hbo als wo, zal blijven groeien.<sup>33</sup>

Uit Figuur 2 blijkt dat een aantal EU-landen een hoge vlucht heeft genomen in het aantrekken van internationale studenten, waaronder Nederland, Oostenrijk en België (waarbij we op basis van de hoger geciteerde cijfers echter mogen aannemen dat dit vooral de verdienste is van de Franstalige universiteiten).

*Figuur 2: Evolutie van het aantal inkomende internationaal mobiele studenten (absoluut aantal personen) in een aantal Europese landen in de periode 2006-2015*



Bron: VARIO (2017), op basis van UNESCO Institute for Statistics

### **Internationale onderzoekers**

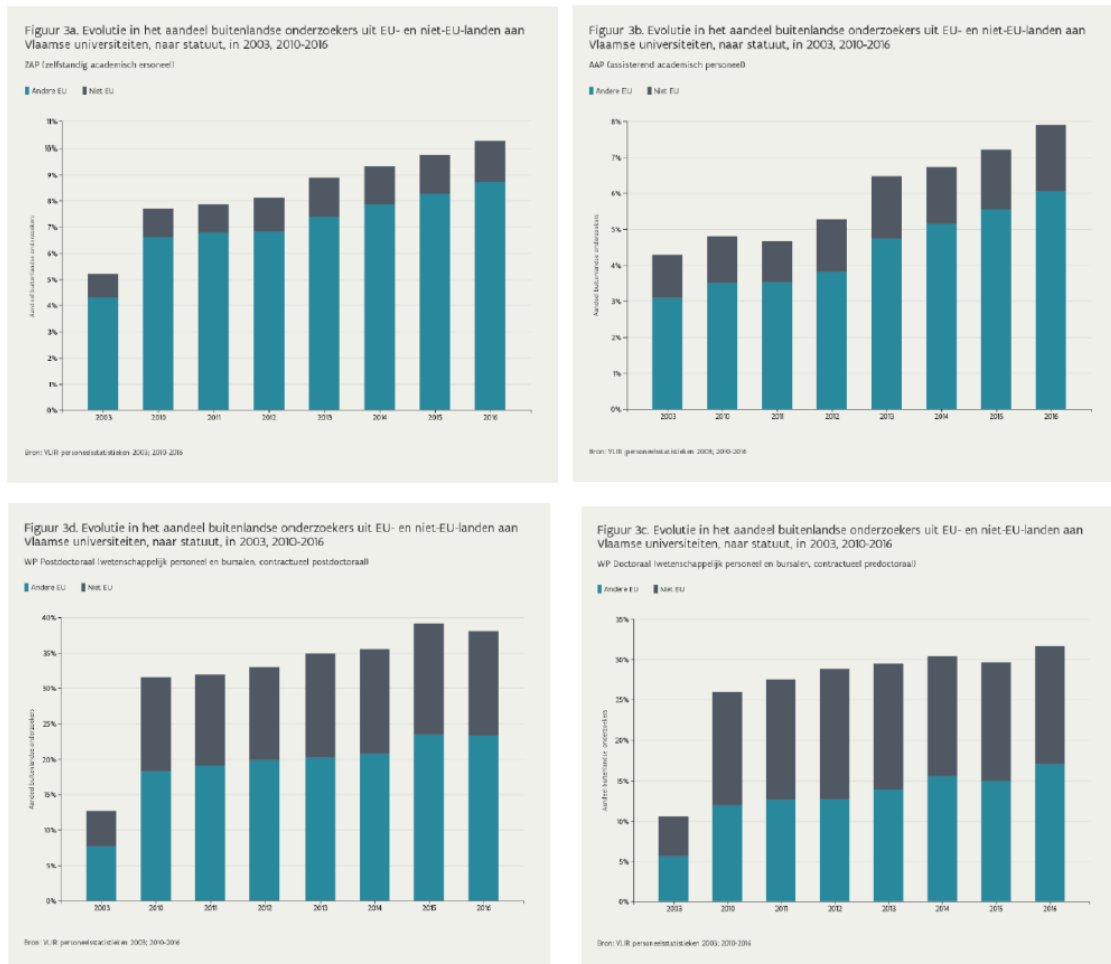
Het aandeel niet-Belgen is globaal gezien in alle academische functies toegenomen in de voorbije tien jaar. De internationalisering van het onderzoekslandschap in Vlaanderen situeert zich voornamelijk op het niveau van jonge onderzoekers met extern gefinancierde, tijdelijke contracten. Het aandeel buitenlandse onderzoekers aan de Vlaamse universiteiten is in 2016 het hoogst op WP-doctoraal (32%) en op WP-postdoctoraal niveau (38,5%) en

<sup>32</sup> <https://www.nuffic.nl/en/publications/find-a-publication/incoming-student-mobility-in-dutch-higher-education-2017-2018.pdf>

<sup>33</sup> <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22452-59.html> (4 juni 2018)

het laagst onder de assistenten (8%) en het professorenkorps (10%). De Nederlanders zijn het sterkst vertegenwoordigd bij de buitenlandse onderzoekers in Vlaanderen, gevolgd door onderzoekers uit Italië, Duitsland, China en India.<sup>34</sup>

*Figuur 3: Evolutie in het aandeel buitenlandse onderzoekers uit EU- en niet-EU-landen aan Vlaamse universiteiten naar statuut, in 2003 en van 2010 tot en met 2016*

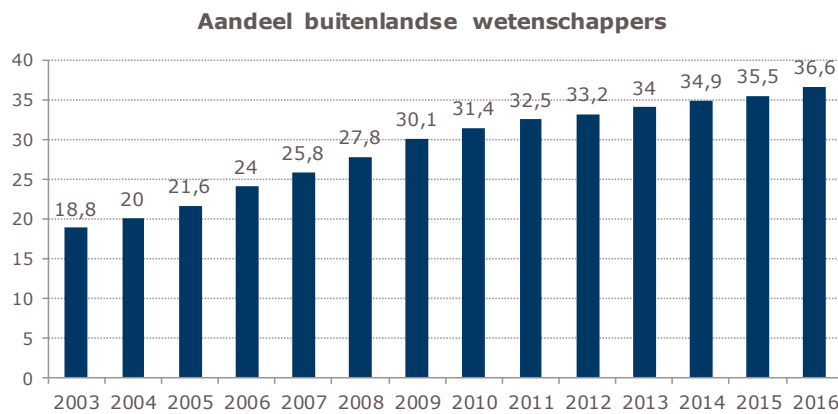


Bron: VARIO (2017), op basis Vlaams Indicatorenboek 2017

Ook in Nederland is het aandeel buitenlands wetenschappelijk personeel globaal gezien in alle academische functies toegenomen van 19% in 2003 tot bijna 37% 2016. Deze groei is te zien bij alle universitaire functiecategorieën, bij alle universiteiten en bij alle gebieden.

<sup>34</sup> VARIO (2017)

*Figuur 4. Evolutie in het aandeel buitenlandse onderzoekers uit EU- en niet-EU-landen aan Nederlandse universiteiten naar statuut, van 2003 tot en met 2016.*



Bron: VSNU/WOPI (Wetenschappelijk Onderwijs Personeel Informatie)

Het grootste aandeel buitenslands wetenschappelijk personeel is afkomstig uit Europa, 63% van het totaal. Als we kijken naar landen, dan komt een belangrijk deel uit de buurlanden België (5,3%) en Duitsland (11,3%). De grootste stijger in het aandeel buitenslands WP tussen 2003 en 2016 is het Midden-Oosten, op enige afstand gevolgd door Zuid-Europa, Turkije, India, China en Azië. Voor België, Oost-Europa, Afrika, Indonesië, Japan en Oceanië is er sprake van een afname van het aandeel buitenslands WP.<sup>35</sup>

<sup>35</sup> <https://www.rathenau.nl/nl/wetenschap-cijfers/de-wetenschappers/het-aandeel-buitenslands-wetenschappelijk-personeel-totaal-en>

# Bijlage 5. Samenwerking Vlaanderen en Nederland – initiatieven

## *Institutioneel niveau*

### **NVAO**

De Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) is als onafhankelijk accreditatieorgaan opgericht bij het Verdrag tussen Nederland en Vlaanderen en borgt als publieke binationale instelling sinds 2005 in beide landen de kwaliteit van het hoger onderwijs. Vanuit haar taak om de Nederlandse en Vlaamse onderwijssystemen te beoordelen is de NVAO betrokken bij internationalisering. Zo is er onderling groot vertrouwen in elkaars opleidingen ontstaan. Bij gebrek aan een sterk nationaal agentschap in Vlaanderen zoals Nuffic, heeft de NVAO voor Vlaanderen een belangrijke rol gespeeld in het stimuleren en op een hoger niveau tillen van de internationalisering in de instellingen. Eind 2009 nam de NVAO in samenwerking met een aantal experts het initiatief om te komen tot een beoordelingskader voor een bijzonder kenmerk internationalisering. Momenteel hebben 145 opleidingen dit kenmerk in bezit. Toen de procedure werd ingericht gaven instellingen aan ook behoefte te hebben hoe ze internationalisering dan het beste konden aanpakken. Zodoende was NVAO betrokken bij de good practices workshops (zie hieronder).

### ***Good Practices Workshops internationalisering in het hoger onderwijs - Flanders Knowledge Area, Nuffic en NVAO***

Nuffic speelde als organisatie een centrale rol bij het ontwikkelen van internationalisering in Nederland, maar ook in Vlaanderen, wegens gebrek aan capaciteit daar. In de loop van de jaren '90 organiseerde men professionaliseringsactiviteiten en vorming voor docenten uit het hoger onderwijs rond internationalisering, en richtte zich daarbij ook expliciet naar Vlaamse instellingen. Uit die samenwerking is een netwerk van collega's ontstaan, waaruit daarna nog andere initiatieven zijn gegroeid, o.a. de Good Practices Workshops over internationalisering binnen het hoger onderwijs (sinds 2012). Het doel was kritische probleemstellingen en vraagstellingen te formuleren en aan de hand van dynamische en constructieve debatten, oplossingen te formuleren en internationaliseringsinitiatieven te genereren. Deze bijeenkomsten werden afwisselend in Vlaanderen en Nederland gehouden. In 2017 zijn de organisatoren er echter mee gestopt wegens te weinig deelnemers aan de laatste edities in Kortrijk en Deventer.

### ***Réseau Franco-Néerlandais***

Het Réseau Franco-Néerlandais, ofwel het Frans-Nederlands Netwerk, heeft als missie de samenwerking tussen Nederland en Frankrijk op het gebied van hoger onderwijs en onderzoek te versterken door het organiseren van bilaterale evenementen, het ondersteunen van mobiliteit en het verspreiden van informatie. De Frans-Nederlandse ontmoetingsdagen van vroeger leidde in de jaren '90 tot Vlaams-Nederlandse ontmoetingsdagen. Er kwam een bilateraal samengestelde stuurgroep, bestaande uit vrijwilligers. De ontmoetingsdagen werden afwisselend in Nederland en in Vlaanderen georganiseerd. Er kwamen telkens 100 à 150 deelnemers op af. Dit waren allemaal medewerkers internationalisering, maar de thema's die werden behandeld waren breder. De ontmoetingsdagen hebben bestaan tot ongeveer 2005. Ook deze zijn gestopt omdat de laatste organisator, de hogeschool Zeeland, de organisatie niet rond kreeg.

Sinds 2014 is het RFN verbonden aan Nuffic. De Frans-Nederlandse ontmoetingsdagen vinden (nog) elk jaar plaats. In 2016 waren deze dagen verbonden aan de Franco-Benelux dagen en was ook Vlaanderen van de partij.

### ***Tijdschrift TH&MA***

TH&MA is in 1994 opgericht om managers, bestuurders en leidinggevendenden aan universiteiten en hogescholen in zowel Vlaanderen als Nederland te informeren over de laatste trends in het hoger onderwijs. Het tijdschrift werkt sinds de start met een Vlaamse en een Nederlandse redactie. Internationalisering is een van de thema's waar geregeld over wordt gepubliceerd, de laatste keer in 2014.

### ***Taalunie***

De Taalunie is een beleidsorganisatie voor het Nederlands. Onderwijs is één van haar werkgebieden. In 2011 heeft de Taalunie een debat over Vlaams-Nederlandse samenwerking op het gebied van hoger onderwijs georganiseerd.<sup>36</sup>

### ***Nederlands/Vlaams Platform Taalbeleid Hoger Onderwijs***

Het Nederlands/Vlaams Platform Taalbeleid Hoger Onderwijs is een platform voor ontmoeting en uitwisseling van kennis en ervaring. Door middel van kennisdeling en kennisvorming wil het Platform bijdragen aan initiëring en verdere ontwikkeling van instellingsbreed taalbeleid in het hoger onderwijs. Het doel van een instellingsbreed taalbeleid is vergroting van het studiesucces en verhoging van de kwaliteit van hoger onderwijs. Het Platform wordt financieel ondersteund door de Nederlandse Taalunie.

Op 14 september 2018 organiseerde het Platform een studiedag rond Engels als onderwijs-taal in het hoger onderwijs. Het doel was samen met de Lemma Onderzoeksgroep van de Universiteit Gent een aantal feiten, veronderstellingen en vermoedens te objectiveren rond vragen zoals 'Vergeet je sneller wat je hebt geleerd in een tweede taal?', 'Is het examen moeilijker wanneer het handboek voor de les in het Engels is maar het examen in het Nederlands?' en 'Moet de wetgeving rond de voertaal in het hoger onderwijs aangepast worden?'. In 2016 was al eerder een netwerkbijeenkomst over taalbeleid in het hoger onderwijs georganiseerd.

### ***Beleidsniveau***

#### ***Het Damesakkoord***

Zie hoofdstuk 0 voor een uitgebreide beschrijving.

### ***Strategienota Vlaanderen-Nederland van de Vlaamse Regering (2017)***

Centraal in de Vlaams-Nederlandse samenwerking staat sinds 2011 de wil om de twee minister-presidenten en een delegatie van hun regeringen om de twee jaar samen te brengen rond een agenda van steeds sterkere strategische samenwerking op alle terreinen. Die vorm van samenwerking staat centraal in de Strategienota Vlaanderen-Nederland.<sup>37</sup> Eén van de doelstellingen in het document is 'Culturele grenzen slechten. De Lage Landen vormen één culturele ruimte'. Onderwijs is één van de focuspunten onder deze doelstelling. Hieronder vallen een verdere uitbouw van de samenwerking in de NVAO en het bevorderen van de

---

<sup>36</sup> [http://taalunieversum.org/agenda/2035/debat\\_over\\_vlaamsnederlandse\\_samenwerking\\_in\\_de\\_media\\_en\\_het\\_onderwijs/](http://taalunieversum.org/agenda/2035/debat_over_vlaamsnederlandse_samenwerking_in_de_media_en_het_onderwijs/)

<sup>37</sup> Vlaamse Regering (2017). Strategienota Vlaanderen-Nederland "Steunen op de concurrentiekracht van de Delta".

uitwisseling van goede praktijken op vlak van de internationale promotie van het hoger onderwijs en onderzoek door Nuffic en zijn Vlaamse tegenhanger.

### ***Interreg Vlaanderen-Nederland***

Het Interregprogramma is een Fonds van de Europese Unie voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) en subsidieert grensoverschrijdende projecten voor slimme, groene en inclusieve groei langs de grens tussen België en Nederland. Eén van de investeringsprioriteiten betreft het bevorderen van bedrijfsinvesteringen in O&I, en het ontwikkelen van verbanden en synergiën tussen bedrijven, O&I-centra en hoger onderwijs.<sup>38</sup> Een voorbeeld van een project van de TUA West is 'grensoverschrijdende scholings- en stagemogelijkheden' waarbij de grensoverschrijdende mobiliteit bij studenten in het hoger onderwijs wordt gestimuleerd.

### ***Sectorafhankelijke initiatieven***

Voor verschillende sectoren bestaan er samenwerkingen op het gebied van internationalisering, zoals het Landelijke geneeskunde Internationaliseringsoverleg tussen Nederlandse en Vlaamse faculteiten Geneeskunde. Zij vergaderen twee keer per jaar.

### ***Initiatieven op niveau van de individuele onderwijsinstellingen***

#### ***Vlaams-Nederlandse samenwerking***

In de survey is gevraagd naar initiatieven van de instellingen. Er zijn er 36 genoemd. Deze initiatieven gaan vaak over:

- Uitwisseling van studenten of docenten in de vorm van stages
- Eenmalige plaatsbezoeken
- Thematische overleggen waarbij kennis over elkaars werkwijze wordt uitgewisseld
- Erasmus programma's
- Samenwerking binnen specifieke inhoudelijke projecten.

De initiatieven zijn over het algemeen succesvol en de doelen worden behaald. Bij 17% van de initiatieven zijn de resultaten zelfs boven verwachting vaak omdat het heeft geresulteerd in een structurele samenwerking. Er wordt beperkt samengewerkt met andere partijen. Soms waren er stagebedrijven betrokken (als het om stages ging).

Ook in andere bronnen (publicaties, websites van instellingen) zijn wij interessante projecten tegengekomen. Hieronder noemen wij twee voorbeelden:

- Het project Insecten als alternatieve eiwitbron Entomospeed van de hogeschool VIVES Kortrijk, Fontys en HAS-hogeschool. Dit project wordt gefinancierd via de Interregmiddelen en richt zich op het opschalen van de kweek van insecten door automatisatie.
- Binnen het project 'Grenzeloos Biobased Onderwijs' werken veertien Vlaamse en Nederlandse partners aan de ontwikkeling van vraaggerichte onderwijs- en nascholingsprogramma's op secundair, hoger en universitair niveau. Ook investeren zij in betere trainings- en researchfaciliteiten voor onderwijs en bedrijfsleven. Het project loopt van 1 november 2016 tot 31 oktober 2019 en is tot stand gekomen met financiële ondersteuning van Interreg Vlaanderen-Nederland en verschillende co-financiers.

---

<sup>38</sup> ERAC. Inhoudelijke richtingen voor de Europese fondsen 2014 – 2020.

### ***Vlaams-Nederlandse samenwerking binnen een ruimer verband***

Zowel Vlaamse als Nederlandse instellingen zijn lid van diverse internationale netwerken. Een van de doelen van deze netwerken is vaak – naast het netwerken op zich – het uitwisselen en delen van kennis en 'best practices' op het gebied van hoger onderwijs en onderzoek. Enkele voorbeelden van relevante netwerken zijn:

- European Association for International Education (EAIE). EAIE is een non-gouvernementele, non-profit beroepsvereniging met meer dan 1600 individuele leden uit 60 landen, waaronder Nederland en België. Het doel is om vanuit globaal perspectief de internationalisering van onderwijs, in het bijzonder het hoger onderwijs in Europa, te stimuleren en te faciliteren.
- League of European Research Universities (LERU). Netwerk van 23 universiteiten, waaronder KULeuven, Universiteit Amsterdam, Universiteit Utrecht en Universiteit Leiden.
- LEO-NET is een praktisch ondersteunend netwerk voor stagemobiliteit in Europa, opgericht in 1999. Ongeveer 70 organisaties houden zich bezig met academische stagemobiliteit binnen het Erasmus+ Programma.
- Guild of European Research Intensive Universities. The Guild, opgericht in 2016, betreft een netwerk van negentien universiteiten, waaronder UGent, Universiteit Groningen en Radboud Universiteit.

### ***Joint programmes***

Een voorbeeld van een joint degree is het Erasmus Mundus joint master degree. Dit is een internationaal masterprogramma van excellente academische kwaliteit, aangeboden door een consortium van minimaal drie Europese hoge onderwijsinstellingen. Er zijn geen masterprogramma's in dit verband met enkel Nederlandse en Vlaamse universiteiten, maar wel samenwerkingsverbanden waarin een Nederlandse en een Vlaamse Universiteit deelnemen samen met andere Europese universiteiten (zie Tabel 4).

In onderstaande tabel staan alle joint degrees weergegeven waarin Nederland en Vlaanderen samenwerken zoals bekend bij de NVAO.

*Tabel 4. Nederlands-Vlaamse joint degrees*

| <b>Participerende instellingen</b>                                                                                                                                                                | <b>Kwalificatie</b>                                                         |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|
| Katholieke Universiteit Leuven; Eindhoven University of Technology; Institut national des sciences appliquées de Lyon; Institut polytechnique de Grenoble                                         | EIT-KIC Master of Science in Energy                                         |
| Universiteit Gent; Institute of Chemical Technology, Prague; UNESCO-IHE Institute for Water Education                                                                                             | International Master of Science in Environmental Technology and Engineering |
| Katholieke Universiteit Leuven; Tallinn University of Technology; University of Liverpool; Corvinus University of Budapest; Leiden University; Erasmus University Rotterdam; University of Geneva | Master of Science in European Politics and Policies                         |
| Katholieke Universiteit Leuven; Universitat Politècnica de Catalunya; Istituto Universitario di Architettura di Venezia; Delft University of Technology                                           | Master of Science in Urbanism and Strategic Planning                        |

|                                                                                                                                                                                                                     |                                                                                       |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|
| Universiteit Gent; University of Hamburg; Università di Bologna; Erasmus University Rotterdam; Aix-Marseille University; University of Haifa; Indira Gandhi Institute of Development Research; University of Vienna | European Master of Laws in Law and Economics                                          |
| Katholieke Universiteit Leuven; University of Padova; Radboud University Nijmegen                                                                                                                                   | Erasmus Mundus: Master of Science in Bioethics (joint degree)                         |
| Katholieke Universiteit Leuven; University of Porto; Universidad Autónoma de Madrid; Universitat de València; Università degli studi di Perugia; University of Groningen; Université Paul Sabatier - Toulouse III   | Erasmus Mundus Master of Science in Theoretical Chemistry and Computational Modelling |
| Universiteit Gent; Vrije Universiteit Brussel; RWTH Aachen University; Czech Technical University in Prague; Trinity College Dublin The University of Dublin; University of Groningen                               | International Master of Science in Biomedical Engineering                             |

Bron: NVAO (opgevraagd op 19-2-2018)

De European Graduate School of Neuroscience (EURON) is een internationaal onderzoeks- en opleidingsnetwerk tussen elf universiteiten in België, Nederland, Duitsland en Frankrijk. Vanuit de universiteit Maastricht is een voorstel gelanceerd om te komen tot een research master met een joint-program en een joint-degree de zogeheten European *Master in Translational Neuroscience*. De universiteiten die deelnemen in deze master bevinden zich in de volgende steden: Maastricht, Hasselt, Aken, Keulen, Homburg, Leuven, Luik en Lille.

# Bijlage 6. Knelpunten rondom internationalisering

## *Gemeenschappelijke knelpunten*

### **Taalbeleid**

In zowel Nederland als Vlaanderen vormt het taalbeleid in het hoger onderwijs een knelpunt rondom internationalisering. Echter, waar in Nederland de verengelsing volgens critici is doorgeslagen, is in Vlaanderen het gebruik van een andere onderwijstaal dan het Nederlands aan een strikte regelgeving onderworpen. De aanpak van het taalbeleid – en kritiek hierop – wordt daarom hieronder per land nader toegelicht.

#### *Nederland*

Artikel 7.2 van de WHW stelt dat het onderwijs wordt gegeven en de examens worden afgenomen in het Nederlands. Hiervan mag worden afgeweken als 'de specifieke aard, de inrichting of de kwaliteit van het onderwijs dan wel de herkomst van de studenten daartoe noodzaakt'. Dit artikel stamt uit 1991 en heeft Nederlandse hogescholen en universiteiten de ruimte geboden opleidingen uitsluitend in het Engels aan te bieden. In een recente brief van de minister belooft zij het wetsartikel te gaan moderniseren (meerwaarde voor de kwaliteit en aandacht voor de belangen van Nederlandse studenten staan hierin centraal).<sup>39</sup>

De afgelopen jaren klinkt namelijk steeds meer kritiek op de opmars van buitenlandse studenten in het Nederlandse onderwijs, en op de invoering van Engels als voertaal.<sup>40</sup> In de afgelopen jaren zijn steeds meer opleidingen in het Nederlands hoger onderwijs geheel of gedeeltelijk Engelstalig geworden.<sup>41</sup> Het gaat dan vooral om universiteiten, maar ook bij hogescholen is deze ontwikkeling zichtbaar. Het relatief grote aandeel Engelstalige opleidingen is redelijk uniek voor een niet-Engelstalig land<sup>42</sup> en heeft veel discussie losgemaakt. Argumenten om voor een (deels) Engelstalige opleiding te kiezen zijn: focus op internationalisering vanuit de instelling (Engelstaligheid is vaak noodzakelijk), studenten komen na hun afstuderen terecht op de internationale beroepenmarkt of het is bedrijfsmatig gezien aantrekkelijk (binding studenten/staf, meegaan in ontwikkelingen andere opleidingen, bekostigingssystematiek).<sup>43</sup>

Het voordeel van Engelstalig onderwijs is dat instroom van buitenlandse studenten direct mogelijk is en dat daardoor een international classroom wordt bevorderd. Een ander vaak genoemd argument bij taalkeuze is de veronderstelling dat de arbeidsmarkt steeds internationaler wordt. Dat is echter zeer divers, volgens de KNAW. Ook blijkt juist de Nederlandse taalvaardigheid belangrijk voor veel beroepen. Zo is juist om de blijfkans van buitenlandse studenten te bevorderen voldoende beheersing van de Nederlandse taal nodig. Een belangrijk cultureel gevolg is dat het gebruik van het Nederlands als wetenschapstaal afneemt. De KNAW ziet daarin risico's voor de aansluiting van de wetenschap bij de samenleving en andersom. Ook de VSNU en VH willen dat er voldoende aanbod blijft van Nederlandstalige

---

<sup>39</sup> <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22452-59.html> (4 juni 2018)

<sup>40</sup> Zie bijvoorbeeld Twistgesprek 'De verengelsing van universiteiten is positief'. Met Eric C. Hendriks en Lotte Jensen, onder leiding van Maurits Chabot. In: NRC (26 januari 2019).

<sup>41</sup> KNAW (2017). Nederlands en/of Engels? Taalkeuze met beleid in het Nederlands hoger onderwijs.

<sup>42</sup> Website VSNU

<sup>43</sup> KNAW (2017). Nederlands en/of Engels? Taalkeuze met beleid in het Nederlands hoger onderwijs.

opleidingen. Voor de Engelstalige opleidingen stellen zij dat docenten minimaal taalniveau C1 moeten hebben. Ontoereikende beheersing van het Engels kan de onderwijskwaliteit doen afnemen. Daarnaast wordt stelling ingenomen vanuit de meer principiële kant van de rol van de universiteit als drager van het Nederlands als cultuurtaal.

De coalitiepartners hebben in het regeerakkoord afgesproken dat het kabinet scherper zal toezien dat opleidingen alleen Engelstalig zijn wanneer dit een toegevoegde waarde heeft, de kwaliteit van voldoende niveau is en er in voldoende Nederlandse opleidingen zijn. Op 4 juni 2018 kwam de minister met een brief waarin zij benadrukt dat er ruimte moet blijven voor variëteit wat betreft onderwijstaal en dat instellingen verantwoordelijk zijn voor verantwoorde taalkeuzes.<sup>44</sup>

#### *Vlaanderen*

Zowel VLOR<sup>45</sup> als VARIO pleiten voor een versoepeling van de decretale taalregeling in het hoger onderwijs.

In Vlaanderen is het gebruik van een andere onderwijstaal dan het Nederlands aan een strikte regelgeving onderworpen, de zogenaamde taalregeling. De Vlaamse hoger onderwijsinstellingen kunnen binnen Nederlandstalige opleidingen maximum 18,33% in een initiële bacheloropleiding en maximum 50% in een initiële masteropleiding van de opleidingsonderdelen van het modeltraject doceren in een andere onderwijstaal dan het Nederlands. Om een anderstalige initiële bachelor- of masteropleiding te kunnen aanbieden, moet de instelling een aanvraag indienen bij de Commissie Hoger Onderwijs.

Die kijkt na of aan een aantal randvoorwaarden is voldaan:

- De instelling moet de aanvraag motiveren: De meerwaarde voor de student en het afnemend veld en de functionaliteit voor de opleiding moet worden aangetoond.
- Er moeten voldoende garanties aanwezig zijn inzake kwaliteit en democratisering: Het gaat hierbij over de vereiste onderwijstaalkennis van de docenten en de door de instellingen aangeboden bijscholingsmaatregelen voor studenten en docenten (bij onvoldoende kennis van de onderwijstaal). Een lid van het onderwijzend personeel moet de taal waarin hij doceert beheersen op niveau C1, en een personeelslid dat geen opleidingsonderdelen in het Nederlands doceert, moet het Nederlands beheersen op niveau B2. Docenten moeten slagen voor een taaltest.
- Er moet aan de equivalentievoorwaarde voldaan zijn: Binnen de Vlaamse Gemeenschap wordt een equivalente initiële bachelor- of masteropleiding aangeboden waarbij de student een opleidingstraject *volledig* in het Nederlands (dus met geen enkel opleidingsonderdeel in een andere taal) kan volgen.
- Maximaal 6% van de bacheloropleidingen en 35% van de masteropleidingen in heel Vlaanderen mag in een andere taal dan het Nederlands aangeboden worden.

De instellingsbesturen moeten in hun jaarverslag rapporteren over hun beleid rond het gebruik van een andere onderwijstaal dan het Nederlands.

De VLOR pleit voor een taalregeling die, met zo weinig mogelijk planlast, zowel de taalzorg voor het Nederlands als de internationalisering van opleidingen en instellingen stimuleert.

---

<sup>44</sup> <https://zoek.officiëlebevestigingen.nl/kst-22452-59.html> (4 juni 2018)

<sup>45</sup> Vlaamse Onderwijsraad, Raad Hoger Onderwijs. *Advies over de implementatieproblemen van de taalregeling hoger onderwijs*, 29 januari 2015 en Vlaamse Onderwijsraad, Raad Hoger Onderwijs. *Advies over het taalbeleid in het Vlaamse hoger onderwijs*. 14 februari 2017.

Zowel voor de VLOR als voor de VARIO dienen de quota's te vervallen voor de masteropleidingen evenals de vereiste voor equivalente Nederlandstalige opleidingen. Voor de bacheloropleidingen worden de quota's verhoogd maar blijft de vereiste voor equivalentie bestaan. Idealiter voor de VLOR worden alle quota afgeschaft. In plaats daarvan zouden de instellingen de leerresultaten als uitgangspunt kunnen nemen om de taalvaardigheid te bewaken.

Wat de taalzorg voor het Nederlands betreft, pleit de VLOR ervoor om ten aanzien van buitenlandse studenten erover te waken dat buitenlandse studenten bij inschrijving voldoende kennis hebben van de instructietaal (B2-niveau) en ervoor te zorgen dat ze een beroep kunnen doen op taalondersteuning om hun integratie te bevorderen. Ook voor buitenlandse professoren is een onthaaltraject nodig, met een taalbad Nederlands als onderdeel ervan.

### ***Huisvesting***

Een belangrijke randvoorwaarde bij het aantrekken van internationale studenten is hun huisvesting.

Het afgelopen jaar waren in een aantal steden in Nederland tekorten aan woningen zichtbaar. Deze huisvestingsproblematiek is onderdeel van een breder maatschappelijk probleem en niet het gevolg van internationalisering. Wel raken zij de internationale student en is bij deze doelgroep de problematiek duidelijk zichtbaar. Het is voor internationale studenten moeilijk(er) om huisvesting te vinden. De zoektocht naar een kamer in een studentenhuus is moeilijk omdat er vaak in grote letters 'no internationals' boven de advertenties staat. Ook hebben internationale studenten meestal geen kennis van het Nederlandse systeem. Huisbazen maken daar misbruik van door bijvoorbeeld huurcontracten op te stellen met slechte voorwaarden of ten onrechte extra kosten te berekenen. Universiteiten reserveren vaak wel huisvesting voor hun internationale studenten, maar de vraag hiervoor is groter dan het aanbod.

Ook in Vlaanderen wordt huisvesting gezien als een aandachtspunt. Aangepaste en betere toegankelijkheid tot bestaande studentenvoorzieningen en –infrastructuur voor internationale studenten is volgens de VLOR belangrijk.

### ***Knelpunten internationaliseringsinitiatieven***

Daarnaast kunnen obstakels voor internationaliseringsinitiatieven zijn:<sup>46</sup>

- Moeizame integratie van verschillende culturele achtergronden in een international classroom;
- Onvoldoende aandacht voor de ontwikkeling van competenties van medewerkers voor uitvoering van de activiteiten;
- Gebrek aan tijd en financiële middelen.

### ***Specifieke knelpunten in Nederland***

#### ***Verdringingseffect***

Zowel het absolute aantal buitenlandse studenten als hun relatieve aandeel in de totale studentenpopulatie zijn de laatste jaren behoorlijk toegenomen. Door critici wordt gewezen op mogelijke 'verdringing' van Nederlandse (aspirant)studenten door de toenemende instroom

---

<sup>46</sup> Nuffic (2014). Studenten internationaliseren in eigen land.

vanuit het buitenland. Gelet op de wettelijke regeling voor toelating van studenten zou daarvan echter alleen sprake kunnen zijn bij opleidingen waar het aantal aanmeldingen de gestelde numerus fixus overtreft.

### ***Financieringsproblematiek***

Er worden door diverse partijen vraagtekens geplaatst bij bekostiging van de opleiding van buitenlandse studenten.

Enerzijds wordt gewezen op mogelijk oneigenlijke, puur budgettaire overwegingen achter internationalisering bij instellingsbesturen. Een Kamermeerderheid stelt dat internationalisering een verdienmodel is geworden: instellingen besluiten zonder onderbouwing een opleiding in het Engels aan te bieden om zo meer studenten te trekken. Kamerleden opperen daarom het systeem van de bekostiging op de schop te doen, waardoor studentenaantallen minder zwaar meewegen.

Anderzijds wijzen de VSNU en de VH op het feit dat driekwart van de buitenlandse studenten uit de EU komt. Iedere student uit Nederland of de Europese Unie betaalt collegegeld (2006 euro per jaar) en daarop legt de overheid conform Europese afspraken jaarlijks per student 15.000 euro toe. Er zijn echter meer EU-studenten die in Nederland studeren dan dat er Nederlandse studenten in het buitenland studeren; dit kost de regering dus netto meer. Studenten van buiten de EU moeten zelf alle kosten betalen. Studenten uit EU-landen meer geld vragen mag niet volgens EU-wetgeving. Daarnaast heeft de regering de afgelopen jaren bezuinigd op de vaste bijdrage aan de universiteiten. Zo daalde het bedrag per student van 20.000 euro in het jaar 2000 naar 15.000 euro in 2016 (alleen het variabel deel groeit mee met de toename van het aantal studenten).

De VSNU en de HU stellen daarom voor het collegegeld voor niet-EU studenten waar wenselijk te verhogen én om de uitgaande mobiliteit te vergroten.

### ***Wet- en regelgeving***

Huidige knelpunten in wet- en regelgeving zijn onder andere het migratiebeleid, de mogelijkheden om bij te verdienen tijdens de studie (maximaal 10 uur per week) en het BSN-vereiste dat een vertragende factor is bij het openen van een Nederlandse bankrekening.

### ***Specifieke knelpunten in Vlaanderen***

#### ***Geen adequate governance structuur (zoals Nuffic in Nederland)***

Internationalisering van het hoger onderwijs in Vlaanderen komt vandaag op een versnipperde manier tot stand komt. Zo zijn bijvoorbeeld de financieringsmogelijkheden voor studenten voor een buitenlandse studie-ervaring heel sterk versnipperd. Een volledig overzicht is niet beschikbaar. Verschillende soorten beurzen (binnen Europa, USA, Azië, ...) worden via verschillende organisaties aangeboden/behandeld. De beschikbaarheid van deze beurzen wordt ook niet altijd duidelijk gecommuniceerd.

Er is volgens de VLOR nood aan een ondersteuningsstructuur die de bestaande structuren integreert. De bestaande structuren zijn:

- Epos vzw<sup>47</sup>: het Nationaal Agentschap voor het Erasmus+ programma in Vlaanderen;

---

<sup>47</sup> <https://www.epos-vlaanderen.be/>

- Flanders Knowledge Area<sup>48</sup>: een vzw met 4 medewerkers die via diverse projecten de internationalisering van het Vlaams hoger onderwijs ondersteunde, en recent werd ingebed in de VLHUR (Vlaamse Hogescholen en Universiteiten Raad);
- VLIR-UOS: ondersteuning van partnerschappen tussen hoger onderwijsinstellingen in Vlaanderen en ontwikkelingslanden.

Er zijn reeds gesprekken geweest over een mogelijke integratie, maar dit is o.a. vastgelopen op de vrees van VLIR-UOS dat het samengaan in 1 Vlaams agentschap de samenwerking met het federale directoraat-generaal ontwikkelingssamenwerking zou bemoeilijken.

De VLOR wijst erop dat dergelijke entiteiten in het buitenland erg succesvol zijn in het stimuleren van internationalisering van het hoger onderwijs en het zorgen voor een veel verregaandere maatschappelijke impact.<sup>49</sup> Een goed voorbeeld hiervan is het Nederlandse Nuffic dat al sinds 1952 een centrale rol speelt bij het ontwikkelen van internationalisering in Nederland.

Een verkenning in een eerste stadium is momenteel gaande tussen Nuffic en Stichting Nederlands Onderwijs in het Buitenland (NOB).<sup>50</sup> Als Nuffic taken inzake Nederlandstalig onderwijs in het buitenland zou krijgen, komt het automatisch in een positie waarin Vlaanderen mee financiert – en is de drempel om Vlaanderen ook bij de andere Nuffic-activiteiten te betrekken wellicht minder hoog.

### ***Hinderpalen in de branding van het Vlaamse hoger onderwijs als 'sterk merk'***

Naast de taalregeling, wijst de VLOR nog op volgende problemen die een negatieve impact hebben op de aantrekkelijkheid van het Vlaamse hoger onderwijs:

- De verstrenging van het visumbeleid die de hoger onderwijsinstellingen vaststellen. Er is nood aan een snellere uitreiking, vereenvoudiging van de procedure en kostenreductie. De huidige reglementering van arbeidskaarten en –vergunningen, visum en verblijfsrecht (zowel voor het individu als voor het gezin) bemoeilijken het aanstellen van buitenlandse medewerkers.
- De weinig uitgebouwde academische diplomatie. Vlaanderen loopt hier ver achterop. Het hoger onderwijs heeft vandaag te weinig contacten met het diplomatieke netwerk.
- Gebrek aan beleid rond het tewerkstellen van buitenlandse studenten, tijdens maar ook na de studies (zie bijvoorbeeld 'Make it in the Netherlands').
- De omslachtige procedure voor het erkennen van buitenlandse diploma's.

---

<sup>48</sup> <http://www.flandersknowledgearea.be/>

<sup>49</sup> VLOR (2017)

<sup>50</sup> ResearchNed (2018). Evaluatie subsidie Stichting Nederlands Onderwijs in het buitenland 2014-2018.

# Bijlage 7. Buitenlandse initiatieven

## *Duitsland*

Duitsland zet in op een versterking van de internationalisering van het hoger onderwijs. De drie belangrijkste elementen zijn:

1. Beurzenprogramma's om inkomende mobiliteit van internationaal toptalent te bevorderen. Daarnaast is het Promos programme opgezet om de Duitse uitgaande mobiliteit te promoten.
2. Het versterken van netwerken en internationaliseringsstructuren. Men kent verschillende programma's om het opzetten van strategische partnerschappen en joint programmes tussen Duitse en buitenlandse instellingen te bevorderen.
3. Versterking van de Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) via het Expertise for Academic Collaboration Programme. De DAAD heeft meer vestigingen in het buitenland opgezet en de buitenlandse kantoren bieden een intensiever en breder aanbod aan dienstverlening voor Duitse instellingen.

De DAAD is vergelijkbaar met Nuffic. Sinds de oprichting in 1925 hebben ongeveer twee miljoen wetenschappers in Duitsland en het buitenland DAAD-financiering ontvangen. Het is een vereniging en haar leden zijn Duitse instellingen voor hoger onderwijs en studentenorganisaties. De activiteiten gaan veel verder dan alleen het toekennen van subsidies en beurzen. De DAAD ondersteunt de internationalisering van Duitse universiteiten, bevordert Duitse studies en de Duitse taal in het buitenland, helpt ontwikkelingslanden bij het opzetten van effectieve universiteiten en adviseert beleidsmakers op het gebied van cultureel, onderwijs- en ontwikkelingsbeleid.

De DAAD zet ook in op de samenwerking met het bedrijfsleven. Zo bestaat sinds 2012 het programma University-Business-Partnerships tussen hogeronderwijs en bedrijven in Duitsland en ontwikkelingslanden.

## *Scandinavische landen*

Scandinavische landen hebben zich verenigd in 'the Nordic co-operation'. De Nordic co-operation werkt aan:

- Nordic branding: de vijf ministers voor Scandinavische samenwerking hebben een strategie opgesteld voor de internationale branding en positionering van de regio. De strategie is erop gericht de Scandinavische waarden, symbolen, ervaringen en verenigingen te belichamen, de regio te positioneren en te onderscheiden van de rest van de wereld.
- Nordic Council of Ministers for Education and Research (MR-U) is een samenwerking op het gebied van onderzoek en onderwijs dat wordt geleid door de ministers van onderwijs en onderzoek, die samen de Raad van ministers van onderwijs en onderzoek vormen. De rol van de 'Noordse Raad van ministers van Onderwijs en Onderzoek' (MR-U) is ervoor te helpen zorgen dat de Scandinavische regio een leidende positie behoudt als kennisregio. Het doel om een dynamische en geïntegreerde regio op het gebied van onderwijs, onderzoek en innovatie te creëren. De MR-U concentreert zich op het bevorderen van Scandinavische synergieën op de volgende belangrijke gebieden:
  - Scholen en volwasseneneducatie
  - Hoger onderwijs en onderzoek
  - Samenwerking op taalgebied in de hele regio

- Informatie- en Communicatietechnologie

Een voorbeeld van samenwerking op dit gebied is de Nordic Master Programme: via dit programma kan een minimum van drie Scandinavische universiteiten en/of hogescholen als consortium een aanvraag indienen bij de MR-U om een gezamenlijk Scandinavisch programma op masterniveau op te zetten.

Daarnaast zijn er nog een aantal andere samenwerkingsinitiatieven op het gebied van internationalisering, waaronder:

- The Nordic Network of International Schools is een organisatie opgericht in 1997 ten behoeve van internationale scholen in de Scandinavische en Baltische regio. Het netwerk streeft ernaar de communicatie en samenwerking tussen zijn leden te verbeteren om de beste praktijken in het internationale onderwijs te garanderen.
- Diverse sectorspecifieke netwerken, zoals het Nordic Network for Music Education (NNME) en het Nordic network on Education in Public Health Nutrition.

### *Baltische Staten*

Als vanouds werken ook de universiteiten in de Baltische Staten nauw samen. Zo zijn er diverse netwerken van universiteiten uit landen rondom de Baltische zee. Voorbeelden zijn:

- Baltic Sea Region University Network (BSRUN). BSRUN is in februari 2000 opgericht op het initiatief van de Universiteit van Turku en heeft 30 leden in zeven landen (Finland, Rusland, Estland, Letland, Litouwen, Polen en Wit-Rusland). Centraal staan de uitwisseling van informatie en ervaringen, gezamenlijke evenementen en projecten rondom diverse thema's zoals publiek-private samenwerking.
- Baltic University Programme (BUP). Het Baltic University Programme (BUP) streeft naar nieuwe manieren van interactie en samenwerking tussen universiteiten door het bevorderen van openheid, internationalisering en mobiliteit. Hoofddoel is het ondersteunen van de opbouw van sterke regionale onderwijs- en onderzoeksgemeenschappen. Het programma zet zich in om kennis te vergaren en te verspreiden op het gebied van duurzame ontwikkeling, milieubescherming, natuurlijke hulpbronnen, democratie en onderwijs voor duurzame ontwikkeling (ESD). Het BUP is een lidorganisatie, met 84 universiteiten, waarvan de meeste zich in het gebied rondom de Baltische zee bevinden.





**Contact:**

Dialogic innovatie & interactie  
Hooghiemstraplein 33-36  
3514 AX Utrecht  
Tel. +31 (0)30 215 05 80  
[www.dialogic.nl](http://www.dialogic.nl)